

доки мовчати?

Сьогодні, завтра, післязавтра — щодня те саме.

Відімкнеш очі, продереш заслону свідомости — і замість дня лізе в вічі дурман безцілля й порожнечі. І день, уже не день, а якийсь ланцюг притамованих снів, безпутніх шукань, натовплених блукань, занепадів і піднесень.

Безробітний Федь Карп'як забув уже числити час. Пощо йому це потрібне?.. Дні розгубилися в байдужій черзі, розстрілились голодом, сном і незрозумілим бурлакуванням.

Ні дня, ні ночі, а тільки час, мов слимак, лізе важко, важко, а справді стоїть на місці.

Іноколи ще звідкись візьмуться спомини про минуле, сучаться такі розірвані, затерті образки.

Життя назад.

Охота ловити думки про завтра відпала. Вони такі невловимі, лиш намучать, лиш виснажать украй. А навіть дадуться зловити, щоб у наступній хвилині вислизнутись непомітно і здалеку вабити грайливою веселкою.

Для безробітного Федя Карп'яка завтрішний день це тільки райдуга. Про завтра він не вмів ніколи думати. Виріс серед праці, обгризений злиднями, як шушіллю. Був задоволений, якщо знаходив вільну хвилину, щоб добре виспатись та відпочити. Часом іще з жінкою ходив у кіно, або весь недільний вечір сидів у шиночку за кухлем пива. А потім знову мозоляна праця, знову скупі, вижмакані з радощів дні.

Так треба і так мусить бути — думав Федь, — і жив.

Аж ось він декілька разів стратив працю, а наприкінці вже надовго залишився безробітним. Ярмо зовсім несподівано розлетілося й перестало давити.

Кінь, що працював довгі роки в підземеллях копальні, виведений на сонце, сліпне, глухне й паде на коліна з остовпіння й переляку. Те саме сталося з Карп'яком. Він давно вже безробітний, але все ще ходить, мов не свій, мало що й розуміючи, хоча кругом нього розлилося вже широке море безробіття, бурхливе та грізне. Часті зриви бурі шумом та вис-

котом б'ються об його вуха, але він усе ще не дочуває. При-топтаний, висмоктаний до решти, він, мов поставлена миша на рівне місце, озирається кругом неспокійно, думаючи тільки про рятунок від смерти.

Жде праці, немов сама вона поверне до нього. В кожній хвилині готовий до найважчого гарування. Рано-ранесенько взяти кав'ярку з кавою і крімку сухого хліба в хустину й вернути аж над вечір, упасти важкою колодою на сінник і заснути аж до чергового ранку. А тоді знову кав'ярка і крімка хліба, і спрага сну, довгого, безпритомного сну.

Так щодня, цілий рік.

Чи він знав колинебудь, що таке гуляння, приязнь? Ранні літа дитинства затерлися в жорстокій боротьбі за хліб, за існування.

Безробіття — це нове. Може це пошесть така, що хутко минеться? Але дійшло до того, що при праці вже мало хто залишився. На великих колись підприємствах сьогодні по кілька десятків робітників працює, аж смішно. Магістрат припинив зовсім роботи, а біля ПУП'ів* клекотить.

Федь Карп'як ходить увесь день, розпитує, вже за крімку хліба прийнявся б якоїнебудь роботи. Але скрізь хитають відмовно головами, скрізь здвигають плечима.

Товариші кудись тягнуть його, на якісь збори, але він опирається, мов норовистий кінь і тікає додому.

— Пощо я там здався? Всеодно нічого не розумію, ледве письмо розберу. Мені щоб працю яку, землю переверну. А он те, балачки всякі, не вродився до того.

Кремезний, збитий в тісний узол, наче виріс з землі й не відривався від неї. Ховався у хату і там звільна в'янув, запікаючи в груди гущінь тупого завзяття.

А потім сон і сон. З досади, болю й муки — і нестерпного, настирливого бесилля.

Пізно вранці підіймається важка, мов колода, голова і знову безсило паде до долу. Звук зірватися і взяти звичним рухом кухоль із водою, щоб промити очі. Але тепер навіть підводитися не хочеться, що й говорити про миття. Спати, забути за все.

В хаті здирає гортанку молодша дитина, а під сінником, унизу, неймовірний галас, не дає далі спати. А до того сінник тухлим сопухом мне голову і вся кімната хитається, ніби човен на воді.

Ще раз важко підносить голову, відриваючи її з зусиллям від сінника. Пищить, аж стогне, дитина, внизу оглушливий вереск.

В наглому припливі злости відсуває сінник і заглядає в дірку між дошками підлоги. Лиш одне ліжко залишилося ще

* Пуп — Państwowe Ubezpieczenie Pracy — Державна Охорона Праці.

в хаті, на ньому спить жінка з дітьми. Друге треба було продати. Відтоді Федь валяється по підлозі, на дряглому сіннику.

Між прогнилими дошками, в шпаринці, бачить таке: широка, кремезна, мов бодня, жінка підняла одною рукою (рукою це здрібніло сказано) за сорочину дітлаха, а другою діловито переїщить його в посинілий, голий задок. Дитина верещить неймовірним голосом. То хрипить, то дреться, то пищить.

Ширше продовбав дірочку нігтем і побачив повну хату голих, брудних мазунів. Всі верещали під один лад, плазуючи, скачучи, тікаючи по кутках від ошалілої жінки. Вона налита, розгониста, страшна своєю грубістю, змїтала їх, як лушпайку з картопель, розпоряджаючись своєю сліпою владою.

В хаті повно сміття, бруду, заялзених потом та дитячим відходом бебехів і пір'я. Страшне безладдя. Діти, що не вміють іще ходити, лазять рачки поміж ногами спільної матері, мов цуценята, замазуючи шмаркотинням і слиною очі. Хмари мух сідають на їхні голівки і вжираються в тіло.

„Дитячий захист“ пані Єви має свою популярність. Жінки, що мають працю, приносять своїх дітей за невелику плату до цієї товстої опікунки. Пані Єва бере, крім того, на виховання дітей, що не мають батьків або що матері їхні віддають свої груди панським дітям. Пані Єва свого Адама давно зігнала з світу і тепер зганяє одне по одному чужих байстрят, що взяла на виховання. За байстрят вона бере гроші згори, одно-разово, і коли дитина помре, гроші залишаються їй. В неї за всіди з десятків немовлят і недоростків.

Це сусідство крізь тоненьку підлогу доводить Карп'яка до сказу. Він щоразу, коли підіймається долі вереск, тікає з хати. Досить уже, що власні діти плачуть, болю додають.

Пані Єва (завсіди нагадує рай) смажить на кухні цибулю. Млосний запах б'є в ніздрі Карп'яка. Від цього по голодних нутрощах кидається заблуканий біль, наче б хто кишки попере-в'язував.

Федь Карп'як притулює уста до долівки і кричить у дірку: — „Стара опирице, не дери шкуру з дітей, бо я з тебе здеру.

Могутня Єва стрясається всім кремезним тілом і глипає вгору. В вічі їй сиплеться зо стелі вапно. Вона затикає кулаками очі й порскає з люті. Великими грудьми, мов двома ковальськими міхами, працює на всі сторони.

— Посмітюху проклятий, вошивцю — ллється потік сочистої лайки з її щедрого рота. — Матінко Ісусова, царице небесна. Ти, ти з мене шкуру здереш? Та я тобі о-о-очі випечу. Непорочна Маріє... Та я тобі... та я...

Миттю набирає в горнятко окропу з горщика й одним рухом бризкає на стелю. Впору відхиляється Карп'як і швидко насовує сінник на шпару. Зачеплена жінка верещить тепер

голосніше від усіх дітей і її пронизливий крик чути на весь дім. Від її крику, здається, тріскають миршаві в'язи стін.

Федь Карп'як зривається на рівні ноги й кидається по хаті. Тут до його ніг причіплюється старша дочка й не пускає.

— Тату — брешеш жалісним, блідим ротиком, — правда, ти сьогодні купиш молока? Ти ж учора пообцяв мені. Ціле горня, сказав, сьогодні принесеш.

Вже не спішить, не нервує Федь, а треплеться швиденько в собі. Йому важко слухати цих слів.

— Ну, куплю, куплю, тільки пусти. Сьогодні десь грошей напевно зароблю.

Дочка пускає й тихим, голодним зором, склавши ручки, глядить на батька. Безпорадний, розхристаний стоїть серед хати, очі втуплені в землю.

— Ків-ги-и... ків-ги-и-и... скиглить на ліжку немовля.

Федь махає на нього нетерпеливо руками і знову бігає по хаті. Питає Ірку:

— Мати де?

— Пішла по обід до „голодної кухні“.

Нетерпеливим рухом пориває кашкет і вибігає з хати. Збігає сходами вниз і йому видається, що летить у провалля.

Куди піти? Що почати з собою?..

Ждати на юшку, що принесе жінка? Не варто. Юшки не вистарчить для неї і для дітей. Іти шукати праці? Безнадійне блукання й витирання чужих, ворожих порогів. Лиш більше муки й виснаження.

Лягти денебудь на муравнику, заплющити очі й забути за весь світ. Забути легко. Думки, наче обважнілі корови, самі не протовплюються в мозок. Зате ціла товща кошмарного, божевільного маріння рве голодне тіло на шматки.

Земля живого тіла не приймає, хоч так хотілось би в неї вросли.

Під парканом великого, брудного подвір'я, де калюжами вигріваються до сонця помії і гребуться діти в купах сміття, громадка безробітних. Розложилися на траві, під порожніми бочками від оливи, і грають у карти. Кудись далше, на свіже повітря не хочеться йти та й несила.

Мішають карти з порожнім газардом аби згаяти час. Грошей чорт-ма.

Зате є щось іншого.

Ось безробітний Шкварко, сусід Карп'яка, чорними пучками пальців витягає з-за пазухи воші й сипле на камінь.

— Я плачу чистим золотом. Хто держить банк?

— Такого золота і в нас доволі. Розбагатіли.

— Це наші приятелі найвірніші. Не покинуть аж до смерти.

— Вони одні тебе шанують, розважають у голодну ніч.

— Позбудешся їх — каже Шкварко — а вони знову цілою армією тебе обсядуть.

— Тіло пролетарське породисте. Всяка нужда на ньому вилягається. Пролетарська шкура годує всяких неробів.

Карти лясь, лясь. Обдряпаний будинок витріщається до сонця побитими вікнами, як голодний день. Розпарюються бочки від оливи й смердять задхло калабані помий.

А картярі поскидали сорочки й завзято лупцюють картами.

— Короля з Еспанії прогнали, а він до мене заблукався. Ось я тебе повішу, голубчику.

— Є для нього парочка.

— Вісімнадцять — шпиків.

— Банк.

— Диви, банкір який. Ти давно хліб їв?

— Тоді, як ти обідав.

— Ти справді банкір, бо я забув, коли обідав.

Похмурий Шкварко, з рахманими більмами очей, все ще вишукує воші в сорочці і б'є на камені.

— Ти б так ворогів своїх побив — зачіпає його жовтолицій Горобій. — Огих, що вошей тобі не жаліють.

Шкварко підймає вії й мовчить. Потім круть головою й до себе:

— І поб'ємо, о-ох, поб'ємо, ти не думай.

Раптом підносить голос і злісно кидає в обличчя Горобія, аж замутилося щось у більмах очей і прояснились кутики побобіч нерівного перенісся.

— Поб'ємо всіх до одного.

Горобій нічого не відповів, лише засвистав протяжно й покивав головою.

Маняком стоїть над картами Федь Карп'як і хитається на всі сторони, мов мак на довгій стеблинці. Він і карт не бачить. Весь світ це одна велика розмазана пляма. Але чує: знайомий гомін товаришів. Йому відрадніше серед них. Може дослухається якоїсь цікавої розмови, що штовхне його на нове життя, а може прямо втопить свою думку.

Але довго йому не хочеться серед них пробувати. Не любить зроду безділля, хоч воно силоміць лізе йому в душу. Знає, що хоч праці немає, то всетаки щось треба робити, щось думати. Давніше була ціль така: прирости до праці, хоч би найважчої і влаштуватися жити з ріднею. Ще й тепер не пропала зовсім надія знайти працю. Ясно відчуває своєю простою душею, що гра в карти ні до чого не доводить і розмови товаришів, такі беззмістовні, нудні, його зовсім не цікавлять. Він не вміє багато думати, багато говорити. Та хоч мало мішається до розмов, цікаве слово ловить жадібно й ховає глибоко в душу, як скупар гроші в скриньку. Довго ховається з ним, повільно розжовує і не має відваги виявити назовні.

Ще неспіливо, ще дуже тяжко, але вже шукає тих нових слів, що надали б змісту його дням. Життя було сіреньке,

виртерте, а тепер, викинений зі звичайного бігу, він із острахом, невміло ставиться до нового. Він людина, що вперше побачила море, ще й розбурхане. Про нього вона ніколи не думала, ні, не знала, що воно існує.

Море безробіття. Федь Карп'як, сіренький чорнороб, ніколи про нього не думав і не уявляв собі, що воно може існувати.

Щоб тільки вирватись із цього дурману! Його вперто кудись тягне.

Штовхає ногою Горобія й буркає:

— Ходім.

Горобій підводить стомлено очі.

— На біржу?

Карп'як притакує головою.

— Куди там плентатися, нічого не вийде — говорить знеохочено Горобій. — Ось сідай, скидай сорочку і грійся. Playa прекрасна.

Він показав рукою широкі калабані, що цвіли до сонця різними фарбами.

Але Карп'як уже вхопився цупко за думку й повторює:

— Ходім. Що там — карти?..

— А що там біржа? Шкода ходити. Ноги проходив.

— Ходім, подивимося. Може якраз щонебудь трапиться.

Горобій думає. Думка Карп'яка кляе й він дається переконати.

Кидає карти й обидва виходять із подвір'я.

Ще не дійшли до брами, як заступив їм дорогу малий дідок Фабер, власник будинку. Гостра, рідка борідка стирчала біло-жовтими жмутками назустріч Карп'яка й Горобія. З-поза старих, поржавілих окулярів блискали хижі очі. На голові у нього був старенький банячок „габік“, позагинаний, заквітчаний товстими плямами. Хоч гаряче було на дворі, він ходив у чорному плащі з високо заковченим коміром, у який втягав щохвилини свою полохливу голову. Це був типовий власник „кімнат до винайму“.

Миршавий дідок устромився борідкою в груди Карп'яка.

— Я до вас... я саме до вас... пане Карп'як — спішився дідок, швидко листаючи картки в великій, подертій книзі і шукаючи позиції Карп'яка. Найшов, устромив палець і сказав докірливо: — О... Я хотів вас тільки перестерегти. Довше ждати не можу. Доки ж це буде? Коли ви мені заплатите за кімнату? Я плачу податки страшні податки, звідкіля мені взяти на них грошей?

— Ви знаєте, що я... — пробував переконати його Карп'як.

— Я знаю, що ви безробітний, я це дуже добре знаю — перебив йому дідок. — В мене живе багато безробітних. Але чи з цього виходить, що я маю всім безробітним наймати дурно кімнати? Чи я в тому винен, що ви безробітний? Я чо-

ловік бідний, плачу податки, страшні податки. Звідкіля я візьму грошей?

— У вас п'ять кам'яниць—хмурно буркнув Горобій.

Дідок Фабер злякався. Втягнув голову в комір, аж габік перехилився на бік. Нагнув голову й одним оком зиркав злісно понад шкло.

— П'ять кам'яниць... Яке щастя! П'ять кам'яниць... А хто платить мені чинш? А звідкіля я візьму на податки, на ремонт? Три кам'яниці вже забрав магістрат за борги. Вони лише називаються мої.

— Не крутіть, у вас грошей, як тої полови—допікає їдовито Горобій.

Це вже розлічувало Фабера не на жарт. Його борідка скаче то вгору, то вниз.

— Полови, полови... по-ло-ви... а вам яке діло до моїх грошей? За рахівничого вас до себе не візьму. Ви б мовчали краще, пане... Го-ро-бій. Ви теж винні мені за один місяць. Але я ще нічого не кажу. На вас, пане... Карп'як, я подав позов. Сьогодні подумав, може заплатите хоч за два місяці, тоді я позов міг би відкликати.

— Не заплачу, не маю—коротко втяв Карп'як.

— Підете на вулицю, я вам це обіцяю—дрібно цокотів дідок, налягаючи головою на одне вухо:—Яке мені діло до безробіття?... Я якийсь добродичинець, чи що?... Ні, я такий самий чоловік, як усі.

Втягнув голову глибоко в комір і пішов собі, дрібно тупцюючи, притискаючи до себе витертим ліктем велику книгу.

— Лихвар, скупиндряга, — не втерпів і кинув за ним Горобій.

Дідок згорбився, підскаочив і повернувся до них.

— Ви... комуністи... — сказав тишком, блискаючи шпильочками зіниць понад окуляри. — Ви всі підете на вулицю. Я вже вам це зроблю.

Закінчив зловтішно і швидко побіг у двір, підкидаючи згорбленими плечима.

— Комуністи?... — шарпнувся за ним Горобій. — Цей павучок, цей кімнатний шур на все здібний. Що йому зашкодить сказати поліції, що в нього живуть комуністи.

Вийшли на вулицю й мовчазливо чалапали, ступаючи по розпаренім тротуарі.

— Це замість сніданку,—вронив Горобій.

Карп'як глянув на вигнуту в дугу постать товариша. Горобій за кожним кроком нахилився й натискав на праву ногу, ніби бажаючи роздавити якусь болячку, що ссе його безнастанно. Мускулясте, засмажене вічними невигодами обличчя Карп'яка не ворухнулося.

— Ми всі підемо на вулицю, — розтягав Горобій, думаючи ще про Фабера. Потім ураз повеселішав і підняв голову.

— Що ж, на вулиці широко, весело. Куди ж нам остаеться йти, як не на вулицю. Вийдуть усі, буде сила.

Ішли хитаючись, немов два маятники. Хтось іздалеку міг би подумати, що вони втоптують нерівні плити тротуара.

Місто горіло в сонці. Парилися спітнілі бульварі, курили вулиці і прилягли втомлено вікнами до тротуарів низенькі пивні.

Велетенський камінний поліп сохнув, як жаба на широкому шляху.

Карп'як і Горобій брели сонно, і їм здавалося, що вони топчуться на місті.

Ноги прикипали до плит і щораз важче було їх піднімати. А люди, це—ліс, в якому чіпляється блуд. Дерев, дерев і кущів. Ох, не кущі—це дами в широких спідницях.

Несподівано протяла повітря сурма. Металічні розкотисті звуки нагадують щось давнє, забуте. Услід за сурмою загуркотили по бруку колеса і тоді ноги зовсім вросли в камінь.

Крізь повітря холодним подихом майнула війна. Так—війна. Брязкіт зброї, гук гармат, тупіт кінських копит і дими.

Федь Карп'як і Горобій стояли на тротуарі й дивилися. Вулицею проїжджав відділ святочно вистроєної артилерії. Широкозаді коні потрясали закосиченими в крикливі стяжки головами й тягнули за собою блискучі гармати. Дула гармат пожирали захланно небо.

Карп'як задивився на колеса. Великі залізні колеса крутилися щораз швидше вперед. Курява війнула йому в вічі й він уже коліс не бачив, лише чув, як крутить у шлунку, страшенно крутить. Закрутило шлунок у маленький, болючий вузлик і почало скручувати все тіло. Почув, що голова клониться до тротуару і, не маючи сил вдержати її прямо, сперся одною рукою на Горобія.

— Глянь,—показав Горобій.—Оця потвора викинула нас із праці. Оця потвора жере наші сили.

До них наближалася велика гармата, що чорною пащею, здавалося, хотіла їх обидвох проковтнути.

Хмуρο гляділи в роззявлене жерло, накипаючи силою проти свого ворога.

Артилерія проїхала, й вони пішли далі. Карп'як зловив слова Горобія й цупко їх держався. Слова нові хвилювали нутро й додавали сил далі йти.

Біржа праці, це—колишня торговиця свиньми. Ще осталися поруччя з кільцями, де прив'язувано безрогу.

Договір із Австрією на експорт свиней і криза на селі довели до того, що торговиця звільна спустила. Її сполучено з другою, в іншому місці. Площа розгніла, засмітилася. Тепер торгують тут іншим м'ясом. Але такої здохлятини ніхто не хотів купувати.

На землі, виложеній нерівними камінчиками, лежало або сиділо декілька сотень безробітних, цілими днями, тижнями й місяцями вижидаючи праці.

Вростали в землю. Щораз важче було підніматися й відходити. Куди йти?... Пощо?... Чи дощ, чи сонце — байдуже. Земля однакова — мовчазна.

Земля пригортає.

Іноді підходив якийсь купець на стерво, з високо піднесеною головою. Як не підносити голови, коли така безмежна власть і ласка.

Тоді кидалися до нього юрмою, товпилися, штовхалися кругом нього, захриплими голосами наввипередки вихваляючи свої здібності. Тіло своє жертвували за безцінь. В одчайному напруженні один наперед одного збивали ціну щораз нище, аж залишалася така нужденна ставка, на яку ніхто не міг уже йти працювати. Краще гинути голодному. Змагання кінчалися безвслідно.

Та часто находився ще хтось, що з похиленою головою, битий соромом і ганьбою, ішов за підприємцем.

Цей не брав поганого шматка. Йому треба сочистого, щоб багато крові й жиру.

Ті самі, що взагалі збивали ціни, стидалися опісля своїх товаришів, і з болем ховалися по закутках.

Голод убиває тямку.

Міг хтось прямо подобатись наймачеві. Тоді щастя його. Але тих, що подобалися, звичайно, не багато. За ними гляділа вся маса заздрісним оком, лишаючись даліше на торговищі та виставляючи своє тіло на продаж за ціну найгіршого стерва.

Дешеве м'ясо собаки їдять. Самі найкращі, шляхетні собаки, собачки, собаченята. Величезна турма скажених собак.

Багато безробітних спало, скулені в колісцях засохлими пущенятами, і просипляло ті щасливі моменти, коли приходив хтось наймати.

Горобій і тут найшов собі картярів і зразу пристав до гурту.

Федь Карп'як сів і думав. Дуже погано почував себе серед сонної, бездіяльної маси. Однак надія діждатися якоїсь праці прикувала його до місця. Ще надіявся, що маса живе і щось почне спільно робити, добиватися. Може й він чогось дослухається, вигребе серед маси і для себе якийсь напрям, якусь певну ціль. Слова Горобія про вулицю і про гармату запали йому так просто й так глибоко в душу, немов приросли, немов давно там для них було місце. Слова ті ніють, пробиваються, ніби джерельця, в мозок, і розмивають намул отупіння. Вулиця... тягне його чогось до себе. Він ледь відчуває, що там його останній притулок.

Дивується Карп'як: — Горобій уміє інколи такі мудрі слова сказати, а ось він такий байдужий... чи тільки прикида-

ється. Немов нічого ніколи в світі й не трапилося, вбиває картами нестерпний час.

Дивний Горобій. Карп'як так не міг би. Він наче видовбаний з одного шматка дерева, вміє держатися лиш одної думки, цупко, нерозривно, розвивати її аж до кінця і йти вслід за нею. До недавна була в нього думка стара. Протерта, невисока: працювати спокійно, без пригод, влаштуватися з жінкою та дітьми, жити, як інші люди. Однак тепер, коли життя так нежданно перевернулося, він починає вже хапатися інших думок, щораз більше нервово й занепокоєно. Та ще немає ні одної кріпкої думки, що могла б йому стати за підпору.

— Скотина я, більше нічого, — думає собі нишком Карп'як. — Потрібний я лише на те, щоби працювати на когось. Немає праці, гинь. Інакше й бути не може. Хіба ж я тепер не гину. Чому воно так? Я ж працювати хочу. Пани могутні, панам непотрібна моя праця. Їм потрібні гармати, он, які великі гуркотять улицями міста. А до гармат потрібно м'яса. Що ж ми — м'ясо. Чому ми тільки м'ясо? Чому безробіття росте й росте? Яка це хвороба точить панське господарство, що воно вмирає? Не може ж інакше бути, лише хвороба. Не може інакше бути.

Багато дечого не розуміє Карп'як. Скрізь питання й питання. Повільно, уважно думає. Розбирає думку за думкою на частинки, заглядає у власне життя. Ось прожив уже половину життя й нічого не знає: пощо живе, куди йде і що буде робити завтра.

Важку, наболілу голову спер на долоні і вперто колупав думку. Йому ніяк не хотілося марно гинути.

На другому кінці площі повстала метушня. Карп'як підняв голову.

Якийсь панок наймав десять робітників на один день, але давав таку малу ціну, що ніхто й не думав найматися. На його пропозицію відповіли лайкою.

Знялася гаряча суперечка, що закінчилася голосною демонстрацією частини безробітних.

— Ця п'явка вважає нас за скотину, якій вистарчить кинути декілька марних охляпів за важку працю.

— Он випасся як на нашій шкурі.

— Кровожер.

— Сюди прийшов удочку закидати.

— В шию його!

Ображений підприємець, товстий джентельмен із камашками на черевиках, відважився погрозити паличкою й непогано затріпався.

— Повинні ще бути задоволені, що працю вам даю. Вам краще лежати ось на камінню і гнити? Ви б хотіли платні, як директори банків, що? А може вас автом повезти до праці?

Нероби, ледарі. Ціле життя були звірятами й залишитесь ними до смерти.

Забагато було робітникам цього нахабства. Найближчі кинулися до бундючного панка, хотіли бити. Переляканий панок утікав шосили і паличку загубив.

Безробітні оживилися й повели жваву розмову. В одному гурті, де був Горобій, говорили так:

— Ми так і погніємо на цьому бруку, коли про що не будь не подумаємо.

— Вмієш думати — думай!

— Усі подумаємо і всі підемо по працю.

— Ми дійшли до того, що дозволяємо отакій наволочі знущатися з нас.

— Це тільки маленькі щупачки, — говорив Горобій. — Але є ще більші, вищі. Вони диктують усе, що їм потрібно.

— Газети щодня обіцяють, що безробіттю вже ось-ось кінець, а тимчасом воно росте й росте.

— Не в газетах.

— До чого воно йде? Чи нам гинути прийдеться?

— Ні, нам гинути не прийдеться, — говорив низьким басом голодранець, що в нього одежа була позшивана з дивовижних шматків. — Соромно так гинути. Буде край цьому. Ми ще...

Не докінчив. Старий безробітний Волос, що був щоденним бувальцем на біржі праці, кинувся несподівано до якогось осібняка в темних окулярах і вхопив його кощавою рукою за комір.

— Ти що тут робиш? — крикнув на весь голос.

Зловлений за комір стрепенувся й сіпнувся, наче збираючись тікати. Але бачучи звернені на себе погляди всіх, знітився. Вдавав обуреного.

— Чого ти мене чіпаєшся? Маму тобі зарізав, чи що?

На ньому була поношена одежа й зовсім подерті черевики. Старий Волос держав його міцно за комір і цікаво приглядався йому від стіп до голови.

— Чи бач, як гарно вистроївся. Наче на сцену. Актор неабиякий. Хто ж скаже, що це не безробітний? Слідчий відділ має здібних людей, що й казати. Але темні окуляри не заслонили собачих очей. Я тебе зразу пізнав. У мене ревізію робив, комуністичної літератури дошукувався.

Волос звернувся до всіх.

— Чи знаєте, кого ми маємо честь бачити перед собою? Бідний товаришок, голодний, безробітний. Куди ж йому йти, як не до свого товариства.

Затихли розмови і зловленого обступили мовчазливим колом. Він присідав щораз нижче до землі і пробував вирватись. Але Волос кріпко держав його сухою рукою.

— Висмоктаних нуждарів, ходячих кістяків шпіціювати? — тихо хрипів Горобій, наближаючись до самого обличчя шпіцяля.

Горобій змінився несподівано. Де ділася його байдужість. Цитринова краска обличчя перейшла в білу, потім у фіолетову.

Одним рухом руки зірвав шпіцлеві окуляри і тріснув ними до землі. На нього витріщилися перелякані картоплі.

Шпіцель затремтів. Побачив з усіх боків тісний мур грудей. Враз вложив швидким рухом пальці в уста й проразливо свиснув.

Маса стрепенулася. Але ще не пролунав свист, як Горобій із розмахом ударив шпіцля кулаком у обличчя. Цей рвонув собою з усіх сил, заверещав голосом лупленого кролика. Удар був сигналом для всіх. На шпіцля посипалися відразу з усіх боків кулаки, і він, заливаючись кров'ю, гепнув до землі.

В дивних судорогах і слабких шарпках вилася купа знесилених тіл, а під сподом стогнав важко побитий шпіцель.

Сплетена в одно, розпалена юрба безробітних ще не встигла отямитися в своїм гніві, як прийшлося швидко розскакуватися на всі боки й тікати, куди попало. Кільканадцять поліцаїв бігло відусіль, важко тупаючи чобітьми по камінні й розмахуючи гумовими палицями.

Обскочили юрбу й почали періщити по головах, по спинах.

Кожен тікав, куди попало. Остався лише побитий шпіцель на землі, стогнучи в розмішане болото, і недалеко від нього задуманий Федь Карп'як.

Він наче не помічав поліцаїв. В бійці участі не брав, але зразу підбіг і слідкував цікаво аж до останньої хвилини. Стало просторіше, тоді він вдивлявся в побитого шпіцля, наче пильно шукав у ньому докладної розв'язки на всю цю подію. Жодна подробиця не минула його уваги, він усе карбував із напруженням.

Очуняв аж тоді, коли поліцай ухопив його за плече. Подивився уважно на поліцай, хотів відійти, але цей його не пускав.

— Ти його побив, псяюха, говори?... клацнув в очі наставленими зубами поліцай.

Карп'як спокійно завважив на його кінських зубах золоту клярму. Здвигнув плечима.

— Я не мішався.

Поліцай підніс палку і свистів горлом, плюючи слиною Карп'якові в обличчя.

— Ще прикидаєшся, бандит. Вам нудно ось тут смердіти, то й розважаєтеся бійкою. Волоцюги, нероби, підла шумовина.

Карп'як ухопив рукою кінець піднятої на нього палки і так хвилину змагався з поліцаєм.

— Ви нероби, ви ледарі, розбишаки. Так людину збити. Я тебе на капусту посічу, ти тут заводіякою був. Це видно по твоїй бундючній міні,—верещав поліцай, вириваючи палку.

Підбігли другі поліцаї і охопили з усіх боків Карп'яка.

— Цього взяти — приказав старший з-поміж них.

Карп'яка закували й разом із декількома іншими повели в тюрму.

Вперше зроду в тюрмі. Карп'як знав лише, що тюрма—це клітка для бандитів, злодіїв, горлорізів. Щоб туди саджали невинних робітників і безробітних, цього не знав він. Щоправда чув про комуністів, які сидять по тюрмах довгі роки, але завжди підозрівав, що вони мусіли дійсно прошкрятись із чимось, чим заслужили собі на тюрму. Яка ж була їхня провина, він ніколи не доходив, навіть не хотів думати про такі речі, як тюрма та в'язні.

Тепер довелося самому туди потрапити. Спочатку ніяк не міг освоїтися з цією думкою, що він у тюрмі. Але товариші, що разом з ним попали, своєю розмовою підкреслювали це й багато дечого вкладали в душу маломовного Карп'яка.

— За що нас узяли? — Вже котрийсь там раз питає Карп'як не то себе, не то товаришів, роздивляючись здивовано по келії.

— От, чудак найшовся—сміявся молодий поривчастий Бархатович. Коли він ходив по келії, то всім здавалося, що йому спішиться зробити як найбільше кроків до якоїсь неznаної цілі.—Чудачок—дивувався він, хитаючи головою до Карп'яка—Ти думаєш, сьогодні в тюрму попадає лише той, хто заріже свою матір, або обкраде банк. Де ж ти, голубчику, виріс, коли ти не знаєш, що діється на земній кулі? Я, наприклад, уже четвертий раз у тюрмі, й четвертий раз нізачо. Зараз я тобі з'ясую, хто попадає в тюрму.

Молодий товариш радо присідається до Карп'яка й викладає:

— Коли ти трошки нахмурений, значить, у тебе нечисті думки, тебе треба посадити до тюрми. Коли ти йдеш улицею й оглядаєшся, борони боже, за поліцаєм, значить—у тебе нечиста совість. Ти напевно якийсь комуністичний діяч, або висланник Комінтерну, отже конче треба тебе посадити до тюрми. Там покажеться вже, хто ти такий. Коли ж ти незадоволений з своєї долі, то це вже страшний злочин і за це тебе без надуми треба посадити. Хіба ти не бачиш, що всі безробітні, це злочинці, це приховані бандити. Невже тобі не відомо, що всі робітники, які не належать до „порядних“ партій, це бунтарі, це „непевний елемент“. За ними треба стежити на кожному кроці. Ти цього всього не знаєш? Ой, біденький ти дуже.

Карп'як, замкнувшись, слухав цих слів і нічого не відповідав.

Із кутка прорипів третій в'язень безробітний, що вже вмощувався на досках спати:

— Вони тільки в гостину нас до себе запросили. Супою кримінальною почастують, кулаків два десятки додадуть на

закуску. А то пролетар на світі забув би, що є така спасенна санаторія, де можна вилічити всі більшовицькі хвороби. Треба ж нагадати, рекляму, сказати б, зробити.

Вдома Карп'як цілу ніч спав камінним сном, а тут і ока не змружив. Лямпочка в сачку несміливо блимала на стелі, по підлозі вільно шурхали шурі, влаштовуючи свої нічні маневри, а Карп'як снувався на тапчані і навкорачки просидів цілу ніч, роздумуючи над словами товаришів. Що хвилини глипав на ґрати і ще часом думав, що це все привид, сон. Або бунтувався, несподівано хвилюючись, що він, спокійний, нічого не винний, сидить у тюрмі. Поліцаї з палицями ставали йому перед очима й він із цими мало знайомими досі напасниками боровся аж до ранку.

Вранці принесли саламахи і глевкого чорного хліба. Силували замітати келію й виносити „парашу“. Непривичний до такої наруги, Карп'як опирався і його штовхали та прозивали огидними словами, згадуючи матір, діда і прадіда.

День був довгий, як рік, і Карп'як мучився, не знаючи, чим те все кінчиться.

Аж над вечір повели Карп'яка на допит. Вже по перших його словах самопевних, прямих, йому відповіли кулаком межі очі. Заливаючись кров'ю, впав Карп'як на землю й застогнав. Сіллю заїлася лютя у гортані й він питався сам себе: За що б'ють?..

Йому сказали, за що:—Щоб не пхався між бунтарів, щоб других не бунтував і щоб був смирний, як ягня.

— Ти бив Ястшемба, говори?—допитували, погрожуючи вже не кулаком, а якимось тупим, лискучим знаряддям.

— Не я.

— А хто? Говори, хто, бо не вийдеш звідсіль живий.

— Не знаю. Народу багато, відкіля мені всіх знати.

— Всіх ти знаєш, лотре. Всі ви—одна фамілія злодійська, зараза більшовицька. Говори, хто бунтував робити демонстрацію?

— Про ніякі демонстрації не знаю.

Тупий удар у голову. Весь світ розсипався зірками.

Хитався на ногах, тону в зірках. До нього наставились із повені іскор сухі руки жінки й дітей.

— За що б'єте?.. простогнав.

— За те, що мовчиш, — вили йому до вух. — Говори, го-во-рри...

Його звалили на землю, скрутили руки між ноги, разом перев'язали й тоді повісили на дрючок, обличчям до землі.

Гойдався, несамовитими очима ловив землю. Страшний біль розривав м'язи рук і ніг. Ще і ще гойдають. Репають груди на двоє. А-а-а-а...

— Го-во-ри...

Стратив притомність.

Його зняли, облили холодною водою й повели в келію.

— Це, щоб тобі відпала охота ще раз у нас побувати
З цими словами замкнули за ним двері.

Пізно в ночі допит повторився. Знову биття і знову холодна вода. За ніч пережив Карп'як стільки, як за половину свого життя.

— Маєш научку, щоб більше не пхався там, де густо. Краще ходити одинцем; тоді тебе ніхто підозрівати не буде, — говорив той же самий побитий Ястшемб, з пообмотуваною перев'язаною головою. Маєш тут разом за мою голову й за мої зуби. Захотілося тобі знайомства зо мною, прошу дуже. Від сьогодні ми обидва близькі приятелі, сказати б, кров'ю зв'язалися.

На другому допиті Карп'як теж мовчав, як заклятий. Страшна образа запеклася в грудях й відібрала слова. Ніколи досі не відважився б подумати, що поліція б'є та ще й за дарма. Тепер щойно побачив, якою ненавистю поліція дише до комуністів і як добачує їх у кожному безробітнім.

Не мав сил вертати на келію. Його занесли й кинули ніби колоду на дошки. Очі заплили гарячкою і зболіле тіло летіло кудись у провалля. Лише у глибині душі жевріла іскорка свідомості. Мене бито за бунтарство, за комунізм. Я комуніст?.. Що таке комуніст?..

Знову саламаха і гливкий, солом'яний хліб. І стогін катованих товаришів, стогін у кожному куточку, за стінами, в коридорі. Здавалося, що навіть піч у кутку зойкає та стогне.

Крізь цей багатоголосий стогін пробивалося гостре запинання: Що таке комуніст?..

Аж на третій день, над вечір, вийшов Карп'як із казематів дефензиви й пошкандибав, заточуючись, додому. На рогах улиць стирчали поліцаї, і Карп'як бачив на їхніх руках кров. Безнастанно причувався стогін катованих по тюрмах робітників.

Життя котиться з шумом, вечірне повітря п'янить, і десь чути широкий, безжурний регіт. А тут знов стогін, підземний зойкіт. Його не заглушити ні трамваем, повним розклекотаних людей, ні сиренам автомобілів, ні радіоголосникам, що буйним вереском наповняють вулиці.

В цьому гомоні Федь Карп'як губився давніше безслідно, не розуміючи його, повзучи низенько при землі: знав лише одне: праця і шлунок. Тепер уперше він там побачив велике слово, що виписалося кривавими літерами: Ко-му-ніст.

Ноги відмовляли зовсім послуху. Плуталися щораз більше. Тіло від побоїв одним великим болем скапувало на брук.

Проте нова свідомість додавала сил і він рештками енергії доволівся на своє подвір'я.

Жінка, лиш побачила його в дверях, зломила руки й розплилася в сльозах.

— Кримінальнику мій, ще не замучили тебе? Я розбивалася під тюрмою, щоб добитися до тебе, та не пустили. Ой, що ж ти таке робиш, що тебе в тюрму завдають? Чи не хочеш ти посиротити дітей своїх, оставити мене саму марно пропадати. До всього горя ще й тюрма. Ні, я не видержу всього. Ні, серце вискочить із грудей, мозок згорить у голові.

Встромила сухі пальці в волосся і стискала голову долонями, наче б голова розсипалася. А груди смикались раптовими дрижками.

— Цить, жінко,—сказав Федь якимсь зміненим голосом.— Доволі зойкати. Я не жалію, що сидів у тюрмі. Перед тим я багато дечого не знав, із тюрми не той вийшов. Не той, чую я, зовсім не той. Мені тюрми треба було тому декілька років, коли я ще працював. З полудою на очах ходимо, Магдо, все життя сліпі. Ну, ти розумієш, що значить не бачити далі свого носа? А тепер полуда на очах наче проколюється мені і я починаю дещо бачити.

Жінка поширеними зіницями то впивалася в нього, то відпихалася. Не розуміла, що це він таке верзе. Про якусь полуду на очах і про ще щось, що не має зв'язку поміж собою. Чи не помішався йому розум у тюрмі?

На його слова не відказала нічого. Їй лише стало дуже жалко його. Обняла рукою за плече і притулилася до нього всім своїм мізерним тілом.

Потім пошукала серед посудин і поставила перед ним шматок хліба й варену картоплю, з словами потіхи:

— Виголодався ти в тюрмі. Може ще й били. А я оце два дні працювала в адвоката, заробила дещо, купила картоплі, хліба.

В ньому зродилася до жінки давно незнана теплота, що вмерла колись під шорсткою корою буднів. Пригорнув до себе жінку й розказував, яка то смашна тюремна саламаха, та ще як смашно після неї спиться на твердих дошках. Поліція поводить незвичайно ввічливо, лиш часом, жартома, клепне злегка палкою по голові, наче муху зжене.

В тій хвилині закололо його страшенно в грудях й він мало не покотився з болю на землю. Перелякана Магда підвела його до ліжка, примостила на своє місце й разом з старшою дочкою припадала біля Федя.

Він чув тепло дитини, що спала побіч і йому стало затишно.

Лежав у темряві, а жінка сиділа в головах і розказувала, як вона вчора пішла до професорки й та мало собаками не виправила її з хати.

— Вже два роки перу в неї шмаття, роблю порядки в хаті. Вчора я пішла просити, щоб дала хоч золотого наперед. Удвое відроблю—кажу. Чоловік у тюрмі, хочу йому щось зварити

й занести. Краще мені було про тюрму й не згадувати. Професорка, як учула, що ти в тюрмі, як визвірився, як зарепетує. — І ви ще смієте до мене приходити, до кримінальних справ мене мішати. Щоб ви більше в мене не показувались. Я пошукаю собі іншої робітниці, якої чоловік не сидить у тюрмі. Я її вмолювала, чуть на коліна не впала перед нею: Мій чоловік невинний, попав ні за що, випустять напевно. Але вона й слухати не хотіла. — Вже я знаю вашу невинність — кричала. — Десь певно між комуністи замішався, або може він самий головний комуніст. Ой, матко, боска, і я жінці такого чоловіка давала два роки працю? — Професорка мало істерії не дістала. Пішла я з нічим від неї й нізачо в світі не переступлю вже її порогу. Пані яка, ропуха плюгава. Два роки ссала мене за марні гроші, як тільки могла, і те зроби й там не забудь, туди побіжи й тамте принеси. А тепер, бач, яка вона. Каже: твій чоловік комуніст. *Га-дю-ка*. Хоч би тебе й задушили ті комуністи, я ще й рада буду.

Федь був задоволений з такої постави жінки й потиснув їй вдячно шкарубкою долонею пальці.

На другий день пішов Федь знову шукати праці, хоч дуже мало надії на те покладав. Але збивання пустяків разом із сусідами його зовсім не задовольяло. Все тіло нило з болю, але він підвівся й пішов, аби лише не сидіти на місці. Бо коли він у русі, то й думки в русі.

Від фабрики до фабрики, від воріт до воріт, скрізь відмова, скрізь здвигання раменами, а то й злісна гримаса, нахабні очі і прокльони. Надоїли вже фабрикантам та дрібним підприємцям безнастанні докучання безробітних.

Ці сновиди жити не дають, зганяють сон усім порядним людям.

Поплили дні за днями, голодні, непривітні. Краще впасти й заснути на завсіді, ніж волоктися за днями непотрібною приблудою.

Якось стрінув Карп'як товаришів, з якими працював разом на гарбарні. Розгарячковані, вони кудись спішилися. Від них довідався Карп'як, що гарбарню зовсім закрито.

Захлипав так, наче забракло віддиху в грудях.

Як це?..

Не вірив їхнім словам. — Всі фабрики, всі заводи стануть?.. Всі робітники будуть безробітними?

— До цього йде — йому відповіли — замоталися пани, дуються. Вони рятуються, як можуть, а ми лиш на тому терпимо.

— Ми терпимо — похитав головою Карп'як. — А хто не хоче терпіти... — Вперше вирвалися йому ці відважні слова.

— Хто не хоче терпіти, того в тюрму, є на них рада.

— Куди ж ви тепер? — запитав їх Карп'як.

— Ідемо на гарбарню, ходи з нами.

Ішов Карп'як улицею разом із товаришами, і йому здавалося, що він пливе в морі безробіття. Десь, у другому кінці кварталу знявся гомін і метушня. Побігли туди принагідні поліцаї. Карп'як, хоч знав, чим воно пахне, бо почув це на своїй власній шкурі, теж чимдуж побіг туди.

Це рештка гарбарів, позбавлені праці, демонстрували під гарбарнею. Поліція швидко зробила з ними порядок.

Бачив Карп'як, яка безсила була жмілька демонстрантів супроти поліцейської фаланги. Маса кругом лиш приглядалася, кидаючи поодинокі вигуки. Коли б усі безробітні виступили разом, інше вийшло б.

Довгі роки працював Карп'як на одній гарбарні й ніколи ще не замикали її, ніколи не демонстрували так завзято робітники. До чогось воно йде, думав. Він знав, що свідомі робітники добиваються своїх прав, але це ще замало. Ще чогось більше хочуть робітники. А я хіба не робітник, чого хочу я?

— Влада робітників та селян дасть вам працю — крикнув хтось за його плечима, в масі, й туди метнулася поліція, розганяючи всіх карабінами.

Ось що: робітничо-селянська влада — це рятунок для безробітних. Це щось, про що не тільки думати можна, але й боротися за це. Ніколи не буде добре, доки панують пани. Робітники самі можуть господарювати. Чи можуть?..

Такі думки заворушилися йому в голові, підняли там цілу метелицю.

Федь Карп'як мав, проте, сьогодні щастя. Найшов роботу на три дні, різати й колоти дрова. Втішений вертав додому і вдесяте продумував можливість існування пролетарської влади. Думав обережно, розважно, але глибоко й незвичайно серйозно, — так, як він до всього брався.

В подвір'ї наткнувся на таку сцену; з вікон другого поверху впала несподівано на землю кришка хліба. Два малі, виснажені хлопці бавилися в піску. Вони завважили рівночасно скибочку хліба, вліпили в неї жадібні очі й остовпіли. Разом підвелися, спочатку навпочіпки, потім на ноги, і стали звільна наблизитися до хліба. Один на одного зиркав гнівно з-під лоба. Коли підійшли на віддаль трьох кроків до хліба, кинулись рівночасно всім тілом уперед, припали до землі й разом ухопилися очманіло руками за хліб.

Довго дерлися, вириваючи один одному шкірку, скармили, як роз'їдені коти й роздирали голі коліна на камінні. На другому поверсі верещала жінка, що її хліб упав через вікно.

— Не руш, не руш, мій хліб. Бодай подавилися, кляті вродки.

Нахилилася через лутку вікна глибоко вниз і розмахувала руками, ніби хотіла пурхнути в повітря. Потім швидко зчезла в вікні й за хвилину з'явилася долі. Стрілою рвонулась до хлопців і верескнула.

— Віддай!

Голодні хлопці розірвали вже хліб на кришечки. Поковтали тільки слину, перелякано позираючи на роз'ярену жінку.

Карп'як бачив здалеку цілу сцену. Потім гірко й досадно плюнув і швидко побіг горі сходами до себе.

Вертаючи з праці другого дня, Федь Карп'як ніс у кишені золотого й задумав купити дитині молока. Але не судилося йому вже навіть удома переночувати.

Не доходячи до брами, підняв похилену з привички голову і став, ніби вражений внутрішнім паралічем. Перед брамою лежала купа хатнього барахла. Розламаний стіл, шафа, ліжко, горщики, колиска. Серед цього безладдя, поскиданого як попало, сиділа його жінка з дитиною на руках і плакала. Кругом товпилися сусіди.

Фабер, старий скнара, виконав свою обіцянку.

Зморений, дочовгався Федь до брами й сів на стілець. Жінка глипнула на нього й іще голосніше заголосила. Був кругом шум од людського поговору і клекіт голосного обурення.

Федь бачив, мов крізь сон, як по протилежній стіні кам'яниці повз клапоть сонця й почув:

— Всі підемо на вулицю. Всіх нас жде те саме.

І ще:

— Яке право має він викидати? Звідкіля тут платити?

Перед Карп'яком появився звідкись Горобій і сказав глухо, винувано:

— Дурні були, що дозволили винести речі з хати.

Сидів на стільчику Федь Карп'як, понурих голову й горів. Такого пекучого вогню, як тепер, ніколи не чув іще в собі. Мусів аж кулаками притиснути груди, щоб їх не розсадило. Глянув упродовж улиці й зупинився зором аж там, де прорізувалась поперек друга вулиця, широка, людна. На ясному рубочку пробігали добре зодягнені, ситі життям і хлібом люди.

Лиш вулиця осталася ще мені—подумав. Думка стала сторчма в голові й не допускала ніяких інших. Вулиця—останній шлях—на неї вигнав його шкіряний промисловець, власник гарбарні, п'явка Фабер, і всі ті можливі, відгодовані, що живуть коштом робітників. Усім він колись стелився в ноги.

Але й вулиця віє ворожнечею. З кожного закапелка стирчить поліцейський шпик, з кожного провулка гаркотить собакою розвідчий мотоцикль. Воднораз ходить по камінні голод, чигає скрито смерть. Пройти вулицю до кінця, здобути її, це значить здобути своє людське існування, стати людиною. Її пройти не легко.

Якийсь панок у чорному смокінгу пройшов улицею, цікаво роздивляючись на юрму та на Карп'якову сімю з порозкиданими манатками. Карп'як глипнув на його насмішквате рожеве обличчя, перетнувся з ним зором і в той мо-

мент, ніби давно жданий, стався в ньому остаточний перелім. Наче відколовся від грудей великий тягар. Груди налилися несподіваною силою й завзяттям і ноги самі зірвалися й випросталися. Переб'г очима по найближчому оточенню й на мить застиг. На нього дивилися зацікавлено, чогось дожидаючи.

Внутрішнє, раптове зворушення викинуло його уривчасті, незв'язані слова, що тиснулися всі разом:

— Чого ж стояти, чого ждати?.. От, і діждався... і діждетеся ви... А де ж наша щира праця, наше собаче життя?.. На вулицю викидають нас?... Добре, а ми вулицю зробимо нашою.

Останні слова він підніс високо, наче кидаючи комусь у вічі одчайдушний виклик.

Його піддержав Горобій і Шкварко, і інші. Палкі слова вхопили всіх за серце, рвонули вперед.

— Правду каже — кричав, наливаючись гнівом, Шкварко. — Хіба це нам личить, завжди мовчати?.. Пани на м'яких подушках висипляються, в зеркальних покоях у добрі топляться, а нас, безробітних, на вулицю?..

Його голос ніколи не був ще такий надірваний, небуденний, і сусіди вмить приєдналися до нього.

Збігалась біднота, вулиця була пролетарська. Жінки підняли зойкіт. Серед гамору відірвався чийсь голос:

— Віддати кімнату!.. Підем із ними під магістрат, хай віддадуть кімнату. За ними ми всі.

— Ми всі!

— Безробітні комірного платити не можуть.

— А викидати не смій!

Миттю зложився дивочний похід. Попереду йшла жінка Карп'яка, на одній руці несла немовля, другою вела старшу дочку. За нею розтягнувся довгий похід і кожний ніс високо понад головою, ніби прапор, щось із хатньої обстановки. Так пливло понад головами, ніби по розбурханій ріці, ліжко, пливла шафа, стіл і все барахло.

Збігалися з усіх боків халупники й прилучалися до походу з голосними вигуками грозби й протесту. Коли дійшли до перехрестя гомінкої вулиці, одної з головних артерій міста, зібрався вже чималий, розбурханий похід, що вривався клином в залюднену поперечницю й перегороджував рух авто та пішоходів.

Шершенями задирчали в повітрі поліцейські сюртки. Похід ще не встиг вийти на широку вулицю, як уже відділ поліції перегородив йому дорогу. Ще і ще збігалися, мов із-під землі виринали, поліцаї. Спочатку нестямно вертілись сюди й туди, а опісля на один знак кинулися скажено на похід. Поліцаям помагали цивільні панки з грубими палицями.

Захиталася шафа, впала з грюкотом на брук і розсипалася. За нею втопилося в хвилях людської метушні все по черзі, що пливло понад головами.

Похід розбито в гирлі вулиці. На землі осталися лише розбиті частини хатньої меблі й посуду.

Біла розбитої постелі припала Магда з дітьми. Поліцай силкувався її підняти і штовхав колінами. Решта поліцаїв ганялася за втікачами.

Авта об'їздили кругом розсипане барахло. Незвичайне явище на розкішній вулиці кричало обурливим контрастом. Величезні маси роззяв глотилися споглядати незвичайну картину.

Ясно, що таке становище було дуже незручне і прикре для поліції. Вона страшенно боялася догани від начальства за те, що допустила до такого скандалу й дозволила діяти „шумовині“ аж до головної вулиці. Поліція чим швидше постаралася сховати все сперед очей цікавої юрби.

Заїхало вантажне авто і всі порозкидані по вулиці речі в один мент визбирано. В друге авто забрано жінку з дітьми. Карп'яка відведено в тюрму.

— Пощо турбуватися за кімнату,— думав гірко Карп'як.— Ось дають разом із харчем, ще й зовсім задармо.

Коміса поліції (хто знає його прізвище? Комісарів так багато) вміє розпливатися в обітницях. Крайньої нужди він аж ніяк не хоче дратувати. Знає, до чого це веде.

— Тимчасом вас примістимо в вагоні, за містом. Вагон зовсім пристойний. Але це тільки тимчасово, поки знайдеться для вас якесь краще місце. Вами заопікуються, допоможуть, за це ви не турбуйтеся. Магістрат повідомлений уже про все. Всі ми на собі несемо тягар кризи і всім нам вона дошкуляє. Що ми на те порадимо? Безробітних і голодних сьогодні мільйони. Хто знає, чи завтра не буду безробітним я. Вам прийдеться деще потерпіти. А захочете бунтуватися, лиш на шкоду вам це вийде. Не забувайте, що ви вже другий раз нотовані в нас і обидва рази за порушення уличного спокою. Зле вам на волі? У нас місце знайдеться. Але перестерігаю вас і попереджую.

Так переконував Карп'яка, то запобігливо підмазуючись, то злегка погрожуючи, комісар поліції, після його тижневого побуту в тюрмі.

Що міг відповісти Карп'як комісарові? Він знав уже, що відповісти, слова самі набігали на язик; і тюрма й останні події ще більше привчили його дивитися прямо на життя. Під час промови комісара він інколи підносив голову, збираючись щось сказати, але лише кліпав гостро повіками, наче заганняючи швидкі слова назад у душу. Він знає, з такою падлюкою не варто й говорити.

Покинув тюрму не на те, щоб до неї не вернути більше. Сьогодні було це йому зовсім байдуже.

Свою сім'ю ледве відшукав далеко за містом, на полі. Аж жажнувся, коли показали йому ту собачу будку, де примістилася жінка з дітьми. Оглядає її здалека і по його вилицях бігали жовни, а в очах терлися скалочки.

Старий верх залізничного вагона з порозбиваними вікнами, надламаною стіною, валявся за містом разом із декількома іншими подібними вижитками. До того це опудало не стояло прямо, але перекинулось. Федь дивувався, як жінка з дітьми розташувалася всередині.

— Пустили? — зраділа жінка, бачучи чоловіка в дверях. Лише голосом зраділа. Спелілі обличчя радощів уже не вміло показати.

— Пустили. Побоялися довго держати. Новак, бачиш, я. В тюрмі ростуть бунтарі, вони це добре знають.

Голос його був рішучий, єхидний. Іншим разом жінка звернула б увагу на його рішучість, але тепер вона не вміла вже нічого розрізнати. Голод і злидні прибили всі її почуття, торкнули сивиною її волосся, розгвинтили все тіло на частинки, зв'язані лише шкірою. Сиділа на ліжку й почувала себе невідлучною його частиною, забуваючи, що можна встати й піти.

— Довго держали тебе тим разом. Загинула б з дітьми, коли б не сусіди. Горобій заходив, щодня питав за тебе, — брєніла безсило, дивлячись у куток.

Федь безнастанно розглядався кругом. Він ніяк не міг звикнути до такої чудернацької хати. Вертівся, ніби шур у клітці, і жовни все ворушилися на вилицях.

Кругом світили діри, вікна попідбивані дошками. На стінках і на долівці росла трава, бігали чорні жучки.

На зламаному ліжку хрипіла врывками дитина.

— Покоїв діждалися, — сказав Федь. А про себе подумав: Що буде, як прийде осінь, зима.

Жінка, може тому, що відчула його думку, сказала згасло:

— Про зиму нема що й думати. Погинемо до того часу.

— Ну, чого ти вже в розпуку вдаєшся, — пробував потішити жінку. — Не погинемо. Швидко все зміниться. Змінимо — якось грізно закінчив він, порючи черевиком землю.

Магда аж тепер довго, запитливо подивилася на нього.

Карп'як вийшов на двір і почав розглядатися. Показалося, що сусідні два вагони теж не порожні, а густо залюднені. З одного курився дим і Федь зайшов туди. Там жила сім'я з шости душ і всі тепло привіталися з Федем. Вони жили тут уже цілий рік, пробули гостру зиму. Весняна сльота мало не розмила їхньої кучки.

— Мов мишей позаганяли нас у землю, — говорив никлий дід, що виглядав тінню з кутка.

На це відповів Карп'як, ніби читаючи:

— То й попід землею треба ритися нам і підрити зовсім панські гаразди, щоб розсипалися.

Сусіди його за ці слова полюбили.

— Де Ірка? — запитав Федь жінку, вертаючи в свою буду. Магда нічого не відповіла.

— Де Ірка? — повторив запитання Федь.

— Зараз верне.

— Куди пішла?

— Сама не знаю.

Федь відчув, що жінка щось перед ним криє, але далі не розпитував.

Появилась Ірка і станула тихо на порозі. В неї був величкий вузлик у руці. Босі ноги заходжені й покриті грубою верствою болога.

Отець відняв від неї вузлик і заглянув до середини. Мати перестрашеними очима слідила за його рухами.

В узлику було декілька шматків хліба, дві картоплі й не-обгризена кістка. Зразу догадався Федь про все. Дочка стояла перед ним винувато і тремтіла, дожидаючи заслуженої кари.

Отцеві не злісно, але жалко й соромно стало за дочку, за себе, за жінку. Він ворухнув круто бровами і стягнув у горбики жовте чоло.

— Посилала?.. — із тихим докором запитав жінку.

Магда оправдувалася.

— Черга — біля „голодної кухні“ була сьогодні страшно довга. Я весь ранок простояла. Тепер не можу з ліжка звестися. На добавок ще й нічого не принесла. В хвості збунтувалися й почали кричати, щоб кухню передали під управу безробітних. „Даєте милостиню і ще знущаетесь з нас“ — кричали. „Дайте нам те, що належиться, а не вашу ласку“. Підбігає якийсь панисько й відтяв цілий хвіст. Поліція всіх порозганяла. Я була в хвості й теж залишилася без юшки. Їсти ж треба. Що було робити? Ірка мусіла піти. А то я піду з дитиною, чи що?

Низько понутив голову Федь, слухаючи її слів. Ласкаво притягнув до себе дочку і глянув їй глибоко в вічі:

— Я не ходив так, як ти. І не позволю далі знущатися над тобою, дитино. Твій отець став комуністом.

Магда зойкнула:

— Федю, Федю...

Звелась болісно з ліжка, і слово „комуніст“ заважніло в її голові.

Покришила хліб і картоплі й пішла до сусідів заварити юшки. Принесла повне, горнятко, але Федя не було вже в хаті.

— Куди пішов? — запитала тривожно дочку.

— Чи не в місто.

— З тюрми вийшов... голодний... і пішов... — шептала з боєм.

Поставила глечик з юшкою на стіл, сіла немічно на лавку й не знала, що далі з собою робити.

Федь прийшов дуже пізно вночі, коли холод продував крізь отвори стінок, біг дрижаками по тілі. По небу летіли стрімголов зірки за обрій.

Нічну тишу перерізували свистки льокомотивів на недалекій станції. Дзвонили буфери і стукали вагони, ніби роздушували зернята гороху.

Федь сидів на кріслі аж до світанку. Не спала й жінка.

Простяглись дні собачого бездом'я. Пошукування праці й жебранина.

Дні простилалися млою, ночі холодніли.

Магда ходила по суп до „голодної кухні“ і брала з собою дитину. Увечорі приносила крадькома даровані куски хліба і Федь не міг нічого на те сказати, хоч краялось йому серце з болю. Вдавав, що не бачить. Він приносив відламки дощок та патики і затискав, як міг, свою собачу буду. Обкладав її глиною, щоб приготувитися до зими.

Серед безробітніх вибухали щораз частіше розпачливі зриви, демонстрації. Щораз голосніше вимовлялося ім'я комуністичної партії. Не один раз на вулицях міста пролилася кров. А безробіття все росло й росло.

В міських каналах виловлювано трупи, й не було дня щоб хтось, змучений злиднями, не відібрав собі життя. Привид саможубств блукав по стривожених переулках міста.

Ватаги безробітніх нападали вночі на поїзди, зводили з військовою охороною запеклі бої й розвантажували вагони з крамом та вугіллям. По лісах і позаміських балках збиралися таємничі ватаги й радили.

Голодна смерть вишкірилась на передмістях, захланними зубами поривала жертву за жертвою.

Вгорі буяли дозвільно плеяди літаків, воркочучи грізним голосом війни, а внизу конали передмістя, вгрузаючи в безпросвітну, зловісну осінь.

В центрі міста міцна „охорона“. Тут не видно тих жакливих привидів голоду й безробіття. „Підозрілих“ людей звідси завертають. Аж одного дня хтось тут і там кинув каменюку в велике вікно кав'ярні, а в ринку забрано з візочків хліб. Тоді на середмістя впала така тривога, немов вибухла революція.

Не той став Федь. Нема вже давнішого Федя. Рішучий, повороткий, хоч і виснажений вкрай. Днями й ночами він кудись пропадав і приходив до дому почорнілий, ледве живий. Лиш очі в запалих яминах жевріли, мов дві головні. Якись думки, якись пляни носив у собі, і ці думки підганяли

його, не давали сидіти довго на одному місці. Приносив до-
дому газети, замняті сотнею рук і довго, довго зачитувався
в них, водячи звільна пальцем до письмі. Думав, потім зри-
вався й біг.

В нього були визначені й принагідні наради та масівки.
Федь перероджувався в активну людину і щораз швидше
вростав у рух. Хвиля порвала його — як чесну одверту лю-
дину, не збаламучену облудними ідеями й фашистівськими
партіями.

Федь загорівся новим життям. Весь, без решти, віддався
йому. Він наче досі спав, а тепер прокинувся молодістю й
ранком. Страшенно хотілося жити, стати людиною, набратися
повної свідомости. Жаль за втраченим усе штовхав його впе-
ред. А тут безробіття й голод, і страшна кривда. Це додавало
йому завзяття й розгону.

Іде часом улицею й бачить, як якийсь бездомний порпа-
ється в скрині з відпадками, що стоїть біля воріт дому. Порве
його за плечі, підійме непритомну, тваринну голову і трясє
ним з усіх сил, аж сльози стають в очах.

— Що робиш осьде, чоловіче? Попорайся краще в свій
голові. Ходімо разом домагатися хліба. Я теж голоден. У скрині
холера, а тобі треба жити. Ти чуєш, тобі доконче треба жити.

Веде за собою й переконує, але не завсіди йому вдається
збудити свідомість у задубілої, звареної голодом людини.

Пішли сльотові дні. Сипле докучливо дощ, закутує туман-
ами весь світ. Навалюється важкими приboями гострий си-
тець разом із страшними звістками карколомної кризи капі-
талу. Агонія висить у повітрі.

Бродять у шклистій імлі бездомні постаті, шукають теплого
притулку. Знаходять його лише в власній гарячці, в хороб-
ливій уяві. Бо на лавках у парку, під дахом пожовклого листа,
під вагонами на станціях, під дахом цегольні це хіба приту-
лок? На цвинтарищах, у гробницях багатих родин, поруч
із трупами лежать сіромахи, що не знають завтра.

А місто прокидається увечорі. Горить цвітучими вогнями,
заноситься, аж стогне, джазбандами. На дансінгах крутяться
розохочені пари. В конфісернях напхом набито панями й па-
нами. В кав'ярнях стукають у більярд молоді штурмовики,
вигукуючи войовничо та вдачно. На асфальті розливаються
світла швидких лімузин. Крізь відчинені дверцята лімузин
вискакують парки із криком біжать у яскраві вестибюлі. Трам-
ваї переповнені. Фалдами гумових пальт стікають струмочки
води.

Золота повінь лямп і мелодій. Починається карнавал. Хоч
дощик собі січе й січе.

В „Центральному“ кабаре крутиться на третьому поверсі
велика земна куля і претється в туман тисячами електричних
свічок.

У глуху ніч передмістя вронить дзвони старий годинник на вежі костюлу і почалапає згорблений безробітний у темний провулок.

В хаті Федя Карп'яка хлюпотить на долівці вода. Федь поставив дошку від порога до ліжка й ходить по ній, як по кладці. Дош вдирається крізь дах, крізь стіни й сиплеться студеною вогкістю на ліжку, де лежить хвора жінка і вмираюча дитина. Ірка лежить на лавці, а Федеві ніде лягти.

Здавив блюзкою тіло, заложив руки під пахи й ходить по дошці. Від ліжка до порога й від порога до ліжка.

Ходить, ходить, ходить. Ноги підгинаються, ось зараз похитнеться і впаде в воду.

Скиглить слюта на дворі. Дитинка біля материних висохлих грудей підкидається внутрішніми судорогами, страшно хрипить. Малесеньке, прозоре тільце, дивно, що так багато внутрішньої сили розшарпує його. Життя не хоче відходити.

Федеві робиться від хрипоту дитини душно, тісно. Він пішов би в ніч, але куди йти?..

Втомлена, зморена, Магда заснула, і Федь дивиться з болем на її землясте, померкле обличчя, на спечені губи розкритого рота. Від синього, ледве видного вогника лампи залязати у рот гадюкою тинь, чорна, ворущка.

В грудях дитини булькотить, як у баговинні, коли наступити зверху ногою на наземну кору. По даху, за приборями вітру, хльоскає дош. А Федь усе ходить. Від порога до ліжка й від ліжка до порога.

Дошка порипує і плюскається в воді. Голод корчить ну-троші. Десь у сусідів не сплять, гомонять. Там теж вода й голод.

Дитина ще дужче хрипить, крізь затягнене горло виринається скигління. Дош барабанить у дах, на голову ніби сиплеться каміння. Проклятий дош, навіть не думає перестати.

По сухих грудях матері дряпаються спазматично рученята дитини. Але мати не чує. І пострілу гарматного не почувеш, коли він частий. На її ноги сіється дош, але вона й не ворухнеться.

Зо стелі великі каплі вдаряють щоразу в порожню, немиту мисочку на столі, вдаряють щораз міцніше. Тинь, тинь, тинь.

Федь знімає блюзку й накриває жінці ноги. Холод трусить його тілом. Сідає в кутку ліжка й ховає обличчя в долоні. Сидить так довго, цілу вічність.

Вітер б'ється об тоненькі стінки, продирається в хату і збирає дрібненькими хвилями воду на долівці. Стареньке пудло вагона, немов розбитий човен, пливе по розбурханих хвилях.

Дрімота варить мозок. Сниться Федеві вулиця й похід, такий, як тоді, коли його викинули з хати, лише куди біль-

ший, багатотисячний. Маса гомонить, а над нею лопотять червоні прапори. То знову чує палку промову товариша Горобія в закритому, конспіративному приміщенні. Федь щось хоче сказати, йому треба зараз щось надзвичайно важне сказати. Але раптом він уже на масівці, під гарбарнею. Виходить товстий директор, Федь показує на нього пальцем. Безробітні ломлять браму, домагаються праці. Враз хтось крикнув:—Поліція!.. І всі кинулися тікати. Так і чути, як дубонять їхні черевики здовж улиці. Федь біжить за ними, кричить:—Куди, куди?.. спіткнувся на щось і впав.

Прокинувся і підняв з страшним болем у карку голову. Лямпа згасла, дитина перестала хрипіти. Не міг спершу розібрати, що з ним діється.

Згадав про важко хвору дитину і злякався. Чого це вона раптом притихла? Прислухався—ані звуку. Підсунув bliще й пошукав тремтячими пальцями голівки.

Раптом ухопив швидко руку до себе, наче попик її. Голівка дитини була зовсім холодна.

Мороз пройшов по його тілі й він щойно тепер відчув, що його ноги зовсім мокрі.

Черкнув сірника й наблизив скажено танцюючий вогник до дитини. Світло сірника мазнуло застигле, сіне обличчя трупика й відбилосся, мов од цинку. Маленьке тільце було наряджене в зелені й сині плями.

Вхопив грудку тіла долонями, пригорнув до грудей й наслухував. Вдаряли каплі дощу об мишину на столі.

Тинь, тинь...

Дитина не дихала.

Федь Карп'як звільна сів, обережно поклав тільце на коліна й закам'янів у тьмі.

Вранці пішов до магістрату просити, щоб поховали дитину, бо він не має защо.

Кам'яні сходи були для нього високі на цілі метри. Іти просити, це більша мука тепер для нього, ніж смерть дитини.

Поважний урядовець восьмої ранги В'єпш пихкав англійську файочку й був незадоволений із льяконічного прохання Карп'яка. Цей обдертийх обурливо терпко сказав, чого прийшов. Кинув два слова. Пан В'єпш не вчув у цих словах смачного тону благання, і це його виразно дразнило. Файочка шкварчала надто швидко.

Карп'як сказав:

— Хочете, запорпаю дитину під поріг.

Чистенький, бездоганно зодягнений пан В'єпш, урядовець восьмої ранги, з кучерявими бачками біля вух і чуприно „а ля Пілсудські“, кинувся б іншого разу з лайкою у відповідь на таку зухвалу, майже бандитську поведінку безробітного.

Але на цей раз він зважив, що не треба викликати одчаю в зажуреного батька, ще й до того крайнього злидаря, і силкувався ласкаво кивати головою.

Він довго не відповідав, мабуть любуючись вистоюванням Карп'яка. Виняв із лівого вуха вату, набрав із коробки нової і слухав, як лоскоче його в усі. Потім глибоко зідхнув і мелянхолійно забренів:

— Нещастя, журба, о-ох-хо-хо-о... Маленькі діти, це справжні янголятка. Коли вони відлітають у вирій, коли покидають нас назавсиди, нам наче зразу не стає споминів про нашу радісну молодість. Так, це дійсно велике горе батькові—стратити мале янгелятко.

Урядовець В'єпш поправив краватку з сафіром, розперся вигідно в фотелі й замріяно пихкав англійську люлечку „Абаді“.

Для Федя Карп'яка ці розволічені, підсолоджені слова були образливіші, як найогидніша лайка. Він зібрав у собі всю набренілу лють, всю муку неспростаної ночі, зіпив до болю щелепи й мовчав.

— Дитина буде похована—файочка „Абаді“ величним рухом виплила з уст.—Ще настільки піклується магістрат своїми громадянами.

Не сказавши ні слова, Федь вийшов. Це так обурило спокійного урядовця В'єпша, з ватою в лівому вусі і з чуприною а ля Пілсудські, що він, запалюючи сірника, щоб підживити файочку, аж тричі зламав його і з виразом гострого роздратування кинув у попільничку. Після того він зробив вимовний рух до свого сусіда.

— Ось вони, ті „Про-ле-та-рі“, ті „люди низин“, як назвав би їх Струг, чи Жеромські. Ти його вигоджуй, помагай, а він іще й ворожо погляне на тебе, ще й очі виколе. Бачили?.. На-віть не по-дя-ку-вав. Що ви на це? І їм помагати? А сто колькок у бік.

Останні слова сказав пан В'єпш у двері, наче б там іще стояв Карп'як. Сусід співчутливо похитав головою.

— Ви думаєте, він уже не є комуніст?

До Федя Карп'яка приїхала обідрана каретка, що возила трупи бездомних до просекторії медичного факультету. Швидкі, зручні похоронники, не зважаючи на розпачливі протести матері, забрали дитину, кинули в скриню й повезли.

Мати з простягненими вперед руками бігла за кареткою, але незабаром упала на землю, підкошена знесиллям, і не могла більше піднятися. Всім тілом тягнулася ще по землі вперед.

Федь залишив Ірку біля матері, а сам пішов за кареткою. Розлютовано гукнув на візника, щоб повільніше їхав, бо розтрясе дитині кости. Ішов услід каретки похмурий, як ніч. Очима дивився кудись у далечінь, і безліч думок уже не

вирувало в його нутрі. Нутро було спокійне, як поверхня морського ока.

Він дійсно наче стратив із донечкою образ молодости, як сказав вельможний пан В'єпш. Не так образ, бо образу виразного він не мав. Його молодість зарилася в сіреньке животіння, в звіринну працю. Але відійшла від нього саме та порожнеча, яку він бачив за пройденим життям. Тепер ступив він твердо вперед і чув під ногами землю. З відходом дочки почув страшну жадобу наздігнати втрачене, а втрачене, це боротьба на життя й смерть із цими гнобителями, що втоптали його в землю, відібрали дитину і вже простягають руку по жінку. Це не смерть, це фабриканти, що торгують життям мільйонів. Увечорі їх видко в ясно освітлених ресторанах і кав'ярнях.

Кинув грудку в свіжу могилку, і порепані губи прошептали:

— Ти будеш жити в мені, дитинко.

За ним бубонів піп.

Ішли дні жорстокі, але нові для Федя.

Після смерті дитини йому пощастило найти працю. Щастя лежало в тому, що авто переїхало одного замітача, а в Посередництві Праці навинувся під руку саме Федь.

Треба було цілу ніч замітати вулиці, щоб вранці не перешкоджати рухові. За ніч платня два золоті.

Приходив уранці додому, зовсім вибитий з сил і падав без чуття на ліжко.

Не чув, як із кожним днем щораз більше хрипіли в Магди груди, тим самим хрипом, що колись у дитини. Магда снувалась по хаті, як тінь, і з мукою бгала в собі кашель, щоб не будити чоловіка.

Не довго спав Федь. Вже по кількох годинах сон зривався, кусав сухого хліба й біг у місто. Ясний день сліпив очі, вуличний рух заворотом шумів у голові. Та Федь мусів іти до міста, там його місце. Він ішов туди, де збиралися юрбами безробітні, під ПУП-и, Посередництва праці. Без гомону товаришів він не міг би тепер жити. Читав газету, показував білі плями і заповняв їх своїми власними словами. Його слухали дуже радо.

Якось стрів у нього на вулиці Горобій і сказав:

— Карп'як, ходім на обід.

— Маєш гроші?

— Маю золотого. Я ж іще „засілок“ одержую. Я ще пан. Шість і пів золотого на чотирнадцять днів.

— Так, це пенсія вельможі.

— Директор ПУП-у дістає менше. Це ж тільки гуманітарна установа, що допомагає робітникам на випадок безробіття. Йому вистачає шістьсот п'ятдесят золотих.

- Є такі, що й шість тисяч п'ятсот беруть.
— Не один. Але що вони нас обходять? Ми йдемо сьогодні на обід.
— Куди?
— До Кармеліток. Ти ще там не був?
— Був декілька разів, коли ще гроші водилися.
— Обід коштує всього півзолотого. Де ж ти такий найдеш. Майже задармо. Як для голоти. Але ось що—сьогодні свято.
— Яке?
— Слухай уважно: Св'ято маленького Ісуса. Чув про таке?
— Про „маленького“? Не чув.
— Безбожнику, не говори такі речі, ми ідемо до кармеліток на обід. Треба душу очистити. З нагоди празника сьогодні напевно дадуть кращий обід і на половину дешевший.
— Зате якась богомаза ворона буде тобі крикати над головою. Знаю я ті обіди.

— На це немає ради, раз ти хочеш попоїсти.

— Ходім, може з нас послужників пороблять

Пішли до монастиря кармеліток, де шодня, з ініціативи якогось там графа, чи барона, видавано двісті п'ятдесят обідів для бідних. Хто прийшов швидше, той за півзолотого міг дістати супу й картоплі з соусом. А хто спізнився, вертав із нічим.

Федь Карп'як і Горобій прийшли ще завчасу. Законниці в чорних киреях з манерно затисненими устами, снувалися тихесенько сюди й туди, прибираючи в квіти святого Вінцентного з Павльо, захисника бідних, прообраз милосердя Кругом проповідниці натикано біло-червоних прапорців. На стіні величезний хрест із розп'ятим Христом, природної величини, із патьоками кармінової крові аж до підніжжя хреста. Пообабіч портрети президента держави й диктатора.

Звільна заповнювалася велика їдальня нуждарями, безробітними, зубожілими інтелігентами і старими девотками. Девотки несли в одній руці вервеницю, а другою хрестилися широко й демонстративно до Христа й портретів президента та маршалка. Під хрестом була мідяна посуда з водою. Вони підходили до неї, мачали пальці й дотикали чола, слухаючи цього дотику, як поцілунку янгола.

Коли заповнилася їдальня, вийшов повагом на проповідальницю огрядний монах із золотою книжкою в руках і почав проповідувати.

Його живіт підліз чогось аж до грудей і через те він виглядав, як породиста жінка. Пташине обличчя, з двома пуделочками по обидвох сторонах рота, приняло надхнений, дитинно-наївний вираз. Очі піднялися до стелі, де був розмальований голуб у синій блакиті.

— Сьогодні в нас св'ято дитяти Ісуса. Серця наші повинні

сповнитися вірою й чистотою маленьких дітей, так любих Ісусові. „Діти, приходьте до мене“—сказав Ісус. І сам він, бувши дитиною...

Після серії біблійних образків перейшов монах на сьогоднішній зіпсований світ. Його голос, що добувався з торла дитячим фальцетом і брентів, як муха, замотана в павутиння, перейшов звільна у повчальний, гримкий тон.

— Винищуємо золоту душу дитини безбожністю, вирощуємо в ній звіринні інстинкти. З таких дітей виростають більшовики, грабіжники, горлорізи. Сьогоднішні часи повні проступків, св'ята істина потопає в бруді, бо не шануємо дитини.

Побрязкував грізними словами надхнений монах, потрясав короткими товстими руками в повітрі. Бракувало йому лише в руках тризуба Зевеса, щоб кидати громи. Вдивлялися в нього, мов у св'ятого, старі девокки. Декотрі нуждарі смачно хрюпи, вмотивши голови на столі, а декотрі довбали кистю пальцем у носі. По кутках зовсім не слухали.

— Обід, як пристало на празник—перешіптувалися безробітні.

— „На перше“ про дітей.

— Побачимо, що буде „на друге“.

— На десерт напевно будуть комуністи.

І не помилилися.

Голос монаха несподівано впав і жалісно притих. У девоток зі старомодними капелюхами виступили на очах сльози.

Надламаним голосом почав монах говорити про Радянський союз. Викидаючи шматками легені, завертав на всі сторони очима, розповідаючи про ті „страхіття“, що діються в „комуністичному царстві“.

— Щойно там доля дітей засуджена назавсиди. Маленькі, невинні янголятка віддається чортові в руки. Виховується з них самих люциперів, щоб знищити рід людський. Мало того...

Монах прибрав таке обличчя, немов побачив смерть. Яблука очей, запливаючи бузковою рідиною, мало не вискочили з орбіт. Він проказав звільна, трагічно:

— Малих дітей варять у казанах на мило. Очевидці розказують.

Сапнув болісно, глибоко й знову звів очі в небо.

— Кара господня зійде на Содому й Гомору.

Ще довго стогнав і мучився монах, то підіймаючи, то знижуючи голос. Страшні погрози кидав на комуністів, грозив пекельним, вічним огнем і закликав у зародку нищити вогники ідей комунізму, бо інакше пожар охопить увесь світ.

— Особливо ви, бідні, найнижчі, бережіть ваші убогі, прості діти. Їх видарають вам ізперед очей червоні вороги роду

людського. Богу любі люди, позбавлені земних благ, як і любі маленькі, чисті істоти. „Убогі духом, до вас належить царство небесне“.

Федь Карп'як слухав монаха, уважно впиваючись у нього очима. Не раз уже чув подібні проповіді, чи то тут, на обіді, чи де інде. Давніше слухав мовчазливо, байдуже, але тепер він бачив виразно, до чого монах гне, бачив усю гидь цієї кухні милосердя — св. Вінцентого з Павльо. Це не кухня милосердя — думав Федь, — а агентура фабриканта, що викинув мене і других із праці.

Сьогодні особливо драстичну для Федя тему зачепив монах. Федь шойно поховав дитину, а тут говориться про дітей.

— Ви вбиваєте малих дітей отрутою комунізму, ломите крихітні лілеї тоді, коли вони цвітуть — горлав монах.

— Хто вбиває дітей, хто, хто...? — забурлило в грудях Федя. — Хто вбив мою дитину? Таке маленьке, таке любе, щойно збиралося говорити, вже перші нескладні слова зривалися з тих ніжних губенят. Вже цвіли думки в оченятах, щілинки зіниць струмили радістю. Хто вбив мою дитину?...

— Хто?...

Страшна, ніколи не пережита, лють спекла йому груди. Він із огидою в'їдався очима в товсте, лицемірне обличчя монаха, з двома пуделочками товщу по обидвох сторонах уст і з жіночим підніссям.

Голосом, десь аж з-під серця, іржав монах, стискаючи судорожно хрест у руках, мов обороняючись перед невиданим ворогом.

— Вони й по нас, і по весь світ сягають кривавими руками, ті ком... ком... комун... ком...

Монах стрівнувся зором із Федем Карп'яком і слово застрягло йому під язиком. Він витріщив очі, і з переляку йому виступив рясний піт під бородою.

Федь, не відриваючи зору від монаха, звільна піднявся і став прямо, грізно. Навіть ті, що дрімали, почули тишу й зацікавлено підняли голови. Девотки заметалися налякано поміж собою.

Піднявся звільна важкий кулах і сотня очей пішла за ним угору. Монах іще не добув слова.

Кулак гримнув по столі, аж задзвеніли ложки, хильнулась вода в карафці.

— І-і-і!... зойкнула, мліючи, якась стара девотка.

— Брешеш, ти, господня шушваль. Хто наші діти вбиває, хто віднімає їм останню крімку хліба? Ви, кровожери, пани й попи.

Монах здригнувся, випустив хрест і звалився огрядним, м'яким тілом на поруччя проповідальниці.

— Ан-тихрист... — прошепотів він, заплющуючи очі і швидко кладучи на себе рукою знаки хреста.

Знакам хреста не було кінця.

Федь хотів ще щось сказати, але його смикнув за полу Горобій і він сів похмуро, не відриваючи очей від монаха.

Монах підніс руки вгору й затріпав ними швидко, чудакувато.

— Молімся, молімся... — пискнув, захитався театральню й більше не мав сил говорити. Його вивели.

Безробітні підсміхувалися. Деякі порскали в кулак. В ідальні запанував моторошний настрій, так отби вийшла в президію святочних зборів вельми поважна і впливова особа в одних кальсонах.

Тут якийсь засохлий дідок, емерит із медаллю на грудях, підійшов до Федя і тремтячим тенорком закурликав.

— Чого тут хочеш, стерво собаче. Тут захист божий, а не комуністичний парламент.

Але найближче оточення зовсім не співчувало дідкові. Безробітні виповідали обличчям свою згоду з Федором.

Горобій нишком ухопив Федя за руку.

— Тікай — шепнув. — Наварив каші, ще й вижидаш. Тікай, поки не видно поліції. Нічого тут більше не зробиш.

Перший приплив люті вже відійшов, і Федь став розумно розважати. Йому не жалко було свого виступу. Він знав, що тут багато таких, як він, нуждарів, і до них хотілося йому говорити. Але довше перебування тут було небезпечне.

Поки подавали обід, він тихцем висунувся на вулицю й побіг швидко перед себе.

Пустився падати дощ. Лився за комір блюзи і скоро в черевиках було повно води, обмокла вся одежа. Тіло продрягло, але Федь усе йшов перед себе, не зважаючи ні на віщо. Аж опинився в робітничих виселках.

За цяпотом дощу йому причувалося шевеління перших слів на устах маленької донечки.

— Убогі духом, любі богу — підмазувалися слова монаха. Все нутро кипіло, рвалося бунтом.

— Ні, не убогий я духом. Не хочу я бути убогий духом. Будь ти проклятий з твоїм богом.

Вперше Федь страшно, погрозово закрляв.

— Не затопчете ви мене, не вдасться вам.

Не чув зомлілих ніг і ніби плив по болоті.

У виселках загрили, заспокоїли. В масі, серед своїх, думається спокійно й розумно.

В масі, серед своїх, сила.

На другий день перестав падати дощ. Враз випогодилось небо, наче хто позмітав віником обвисле павутиння.

Мов на знак повиповзали з нор, з закамарків безробітні, голодні. Живі труп'яки наповнили шумливою повинню вулиці.

Зривався багатотисячний протест. Маса наступала, розбігалася в відвороті і знову наступала. Гуркотіли поліцейські

автомобілі, мотоциклі. По заулках збиралися групи безробітних і несподівано виринали на залитих сонцем майданах, зливалися з масою.

Понад головами зринали підривні, розпачливі слова.

— Доки мовчати!..

Кипіла кров і рвалися засохлі, зрослі груди до життя. Ще раз, і ще раз рвалися, збирали всі сили.

Федь прибіг задиханий додому і крикнув до жінки:

— Бери Ірку, ходім разом до міста. Доволі цеї муки. Доки мовчати нам?

Побіг до сусідів, але там уже мало кого застав.

На вулицях міста зростав несподіваний гомін. Злітали громохкі удари слів протесту поміж мурами, мазнув повітря червоний колір.

Непроглядна маса кістяків стісняла лави твердо, похмуро наступала.

Федь був посеред перших.

Львів, серпень 1932 р.

ст. крижанівський німеччина

Коли погода поверне

На вітер,

на бурю,

на шторм.

І маси на клич Комінтерна
В рушницях закриють затвор,
Коли робітничі колони
Стануть у збройний загін,
Я прапорцем червоним
Першим позначу —

Берлін!

Червоному Веддінгу слава,
Червоному Гамбургу слава,
Моїм німецьким братам.

Входьте в червоні лави,
Ставайте в залізні лави,
Несіть криваву розправу
Нашої кляси катам.

Вітчизна Розі і Карла
Адже ні Рейн, ні Марна,

Не потечуть назад,

Адже хода історії

Не поверта назад,

Це на твоїх прапорах

Гасло німецьких рад.

Встане червоний Веддінг,

Встане червоний Гамбург,

Встане уся Німеччина,

Відчизна твоя й моя.

Буря повстань колише

Капіталізму дамбу,

Вона розіб'є й напише

Кров'ю своє ім'я! —

Всесвіт старий колише

Революційна війна.

Поки ж криваву лапу

На тебе ворог кладе,

Поки панує фон-Папен

І фашистівський табір

Шаліє в злобі щодень,

Тебе обіймає криза,

Твій піт вижимає визиск,

І заверта безробіття

В кожний робочий квартал, —

Німеччино! —

Можеш радіти: —

Це тобі, твоїм кривим дітям

Гінденбург волю дав.

Волю він дав

— від роботи,

Волю він дав

— від їжі,

Волю він дав

— від житла.

Роботи, роботи, роботи

Хліба, хліба, хліба.

Плачуть голодні діти:

Хліба, ласки й тепла!

Дорослі не плачуть...

Ні!

Війна?

Значить — бути війні.

Похід колон безробітних

В кварталах твоїх гуде: —

„Лівою, лівою, лівою, лівою

Червоний Веддінг іде“*.

* Ляйт - мотив до віршу взятий з відомої пісні „Червоний Веддінг іде“.

Важка диктатури лапа...
Декрети підписує Папен
І фашист підносить свій прапор
Силою душить протест.
Брунатні собаки виють,
Виють в останній надії
„Deutschland, Deutschland“
Über alles.*

— Сини ж у замасляних блюзах
На повстання рівняють крок.
Тож всі перемоги Союзу —
Прапор твоїх перемог.
Похід їх чути. Він близько...
Хай „ангел мира“ колиску
Гойдає в Женевським раю.
Я серце своє, і пісню,
Я серце своє і пісню
Для тебе становлю в строю.
Для тебе,

для тебе,

для тебе
Наших слів найпалкіший вогонь
В кожному слові „Es lebe
Die Weltrevolution!“
Я знаю, я чую, я вірю
Погода свіжіє з дня в день —
„Лівою, лівою, лівою, лівою
Червоний Віддінг іде“.

Для тебе — наше мистецтво
Ми як зброю підносим тепер.
Це музикою Ганса Ейслера**
Гримить у світах „Комінтерн“.
Це пісня Еріха Вайнерта*** —
Наша зброя тепер.
Це карикатура Хартфільда****.
Зброя в бою тепер.
Це геніальний Гайне верта
Що зовсім невчасно вмер...

* „Німеччина, Німеччина над усе“
** Ганс Ейслер — німецький проле-
тарський композитор, автор „Комін-
терна“.

*** Еріх Вайнерт — німецький револю-
ційний поет.

**** Дж. Хартфільд — відомий майстер
фото-м. нтажу.

Повна грозою і зливою
Погода свіжіє з дня в день —
„Лівою, лівою, лівою, лівою
Червоний Веддінг іде“.

Війна?

Із забутих могил
Встають невідомі солдати...

Війна?

У нас вистачить сил
На гнобителів руки підняти.

Війна?

Тільки клясі Гітлера,
Що знищує наших синів.

Війна?

Лиш Німеччині — Гітлера,
Більш ніякої війни.

Той проти нас — хто не з нами,
Хто не здієме руки.

Як порох ваша зненависть,
Червоні фронтовики!

Ви кращої долі варті є,
Веде вас залізна партія

В революційні бої.

Страйк на твоєму прапорі
Сила і правда — твої!

Два слова виходять на кін.

Трясуться криваві собаки.

Трясуться, трусяться, трясуться,
Зачули їхнє ім'я.

Перше з них —

— революція!

Друге із них

— війна!

„Лівою, лівою, лівою, лівою
Дроб барабана гуде
Лівою, лівою, лівою, лівою
Червоний Веддінг іде“.

Марш твій —

Наш марш.

Крок твій —

Наш крок.

Ім'я твоє —

Наше ім'я,

Німеччино, Німеччино,

Вітчизно моя!

1932

л. первомайський мандрівник

Ярма спогадів тиснуть мене. Дим вогнищ минулого над головою.

(Полтава)

Мандрівник сів у вагон, влаштувався коло вікна—і шлях республіки пролітав перед його очима, як телеграфні стовпи і кущі залізничних насаджень.

Поїзд третім погоном мчав вперед.

Та несподівано це перетворилося на мандрівку в минуле, в несподіваність пережитого, що починається за учорашнім днем, за останньою хвилиною, коли написано цього рядка.

Минуле починається за першим рядком цієї книги, бо життя, як дивовижна ріка, що котить хвилі навспак від гирла до істоку.

Можливо, що мандрівка почалася вже тоді, коли товаровий потяг, на якого вже й перестали чекати, ясным травневим днем голодного року республіки, зупинився на маленькій степовій станції.

Саме того дня мандрівник, не дбаючи про наслідки, без квитка в кешені і без жодних надій на квиток у серці, забився в куток порожнього пульмана.

Прийшла ніч, і загорілися несподівано-інтимні зорі, наче вишивані на кисеті збройника, що йде у далекі походи, рукою ніжної коханки чи задуманої сестри, коли є сестра.

Мандрівник не палив. Сестра не вишивала йому кисета. Коханки він не мав. Але небо було таке, як теплий оксамит, що з нього шиють кисети інтимні друзі збройникам, що вирушають у далекі походи.

Така була ніч.

Мандрівник лежав коло дверей порожнього пульмана і спогади про сорок людей і восьмеро коней лежали коло нього на хиткій підлозі. В отворі дверей мерехтіли кущі. Як шибеники, на тонких дротах танцювали висохлі з нудьги і самотності стовпи степового телеграфу. Поїзд сухо поскрипував, гремів чавуном буферів, вигукував у ніч, набли-

жався до великої степової станції і це була перша станція, де мандрівник зійшов напитися води.

Він навіть скупався в мітичній річечці Тарапуньці. Вода освіжила мандрівника. Був соняшний ранок. На горі росло місто. До міста йшли хлопці і мандрівник пішов з ними. Він забув про пульман, що очікував його в товаровому паркові. Разом з хлопцями мандрівник пройшов Панянку і зупинився коло Білої Альтанки. Хлопці були веселі, брудні й голодні. Пульмани не дочекались мандрівника й пішли далі. Вони обминули місто, проторохтіли повз монастир на горі і повз могили чужоземних збройників, що за містом. Хтось інший лежав у гарячому вагоні серед спогадів про сорок людей і восьмеро коней.

Цей інший також був мандрівник і він також мусів пройти Панянку.

Отже, по роках мандрівник знову зійшов напитися води на першій своїй станції і коло вокзалу помітив дві незнайомих будови. Він розпитався. Перша була — клуб залізничників, побудований на ті сто тисяч, що виграв їх один залізничник в першу державну позику. Будинок був у напів-барокальному стилі і вікна його були вузькі і дах похилий. Добудувався другий будинок поліклініки і цей вже в новому індустріальному стилі, економічний, з просторими вікнами — сонце й повітря, звичайна річ.

За мостом виднілася на горі церква Святого Іллі.

Мандрівник, що тільки но далекий був від спогадів, згадав про Тарапуньку й викинув квитка в урну для сміття з неменшою рішучістю ніж Фернандо Кортес палив свої фрегати у Віла-Ріці; ба навіть з більшою, бо квиток не має такалажу й залізних частин, щоб зняти їх і приховати в надійному місці.

Мандрівник кинув квитка в урну для сміття розчулений від спогадів, не зауваживши, що з того часу, як він покинув це місто, місто набагато змінилося й потвердженням цьому були не тільки два будинки на привокзальній площі, але й урни для сміття, куди він кинув свого квитка.

Тут починався ланцюг спогадів і ланками цього нескінченного ланцюга були будинки та вулиці, дерева та розхитані пішоходи, каміння на дорозі.

Невловимі запахи минулого, пристрасний шепіт минулого, що вело мандрівника через міст від першої його станції до першого міста, дорогою спогадів чудових і чудних, як і він сам.

Мандрівник знову пройшов Панянку і зупинився коло Білої Альтанки. Тут він пригадав безпритульного Шевченка, котрий в Білій Альтанці зарізав людину, в торбі у якої лежали хліб і сало. Миршавий Шевченко стояв на горі в Аль-

танці і гукав на мандрівника. Але це був спогад. Одна з невеличких ланок того дивовижного ланцюга, що зветься спогад, — і мандрівник пішов далі.

Місто категорично змінилося. Насупроти водокачки розрісся Соняшний Парк, сонце лежало на стежках парку. Коло воріт продавали морозиво. Біле й рожеве морозиво лежало в двох високих холодних бляшанках. Над скринєю зривався повний вітру парусовий балдахин. Продавець морозива коричневою рукою брав жовту вафлю і накладав білого спочатку, а потім рожевого морозива.

Мандрівник з'їв вафлю і одійшов від воріт Соняшного Парку, який не був нічим пов'язаний з тим катастрофічним мивулим, що до нього пірнула подорож. Він перейшов дорогу. В Петровському паркові на зелених ослонах сиділи довгобороді євреї з обличчями пророків й руками ремісників. Вони дивилися на стежку й нічого не бачили, крім сірої стежки, сірого піску і зелених кущів перед очима. В затишному кутку сиділо двоє дівчат у білих блюзках, вони сиділи спинами одна до одної і очі їх були на сторінках обтріпаних книжок. Трохи далі, підібравши під себе ноги, сидів парубійко і очі йому теж були на сторінках підручника. Несподівано весь парк з'явився перед очима мандрівника полонений школярами й студентами. Школярі та студенти наповнювали парк пристрасним буркотінням формул і шелестом сторінок. Сторінки книжок шелестіли, як лапате листя одивілих каштанів і злякані очі студенток схожі були на срібне листя похлихвних осик.

Мандрівник вийшов з парку другими ворітьми і знову опинився в минулому.

Так, це минуле коло провінціального музею, де два осокорі присихають коло входу, де на стіні герби повітових міст: козак Костянтинограда, дніпрова хвиля Кремінчука, золотий хрест Золотоноші, важкий ключ Лубень та Гадяцький святий Юрко вмуровані в блискучі кахлі.

Монументальний Кавалерідзе дивиться очима Шевченка на герби повітових міст. За спиною Шевченка шелестить лапате листя каштанів, шелестять сторінки підручників. Над містом летить степовик і сиві хмари йдуть облогою. Вітер згинає осокорі коло дверей музею. Осокорі риплять сухою корою і шелестять зеленим листям.

Епоха виростає, як осокір і гнучке верхівля її гнеться й шелестить на вітрі.

Вітер-степовик іде облогою, жене хмари і сірий пісок на алеях парку.

Мандрівник пройшов Срітенську вулицю. В будинку № 9 в двоповерховому провінціальному будинку з чавунними бальконами, з важкими рипучими дверима, оббитими бляхою й повстю у вохкому підвалі жив мандрівник у ті

роки, коли ще він не зустрівся з безпритульним Шевченком, тезкою того, що в хрестоматіях і навпроти музею. Мандрівник зупинився коло будинку № 9 і крізь вікно зазирнув до підвалу, до тієї кімнати, де спав він на цементованій підлозі, де цвіль зеленими визерунками повзла від підлоги по стінах до стелі. І знову він згадував про двох своїх товаришів, що вже не жили в будинку № 9.

Жінка була висока зі смутними жовтими очима, з роботящими руками, що не знали спокою ні в ночі, ні в день. Син високої жінки, товариш мандрівника, семилітній хлопчик сидів на високому стільчику коло вікна підвалу і дивився на вулицю. Він не міг ходити, його непомірно мале тіло ледве тримало вагу колосальної голови з вінцем тонкого, русявого волосся. Товариш мандрівника не міг говорити, він тільки дивився у вікно.

Другий товариш мандрівника ходив у школу і приносив звідти блискучих півників, мальованих кольоровими олівцями на шматках бібулі. Він приносив півників і половину сніданку, що його видавали в школі. Великоголовий з'їдав сніданок і знову дивився на вулицю. Вулицею йшла його матір, згинаючись під вагою двох відер води і своїх тридцяти семи років.

І це було минуле.

Мандрівник ішов вгору Комсомольською вулицею. Вулиця звалася Срітенською, коли мандрівник жив у будинку № 9.

На розі рвалася вгору біла озія церкви. Вона рвалася вгору і лініями стін, ступаючи по східцях вікон, парапетів і поверхів, погляд мандрівника сходив до зелених бань. Шматок червоної китайки, як яскрава ягода, горить у рясних кусях бань.

Так, мандрівник ішов угору Комсомольською вулицею, ішов у минуле, перестрибуючи через бар'єри спогадів. Він знову зупинився на розі. Мандрівник не пізнавав минулого. Він переходив на протилежний бік вулиці, заходив за ріг і думав, що певне він помиляється, що нічого не було, або ж не існує білих фікусамі на вікнах цього будинку; що горщики з чахлами фікусами і нахабною геранією на підвіконнях це тільки уява, маячня. Мандрівник зайшов у будинок, зійшов навдивовижу знайомими сходами на другий поверх і на знайомих дверях побачив прізвище чужих людей. Тоді він вийшов з будинку і зупинився на розі. Тут був Губком Комсомолу і на столах спали червоноградські делегати губерніяльних з'їздів, в цій крамничці, що за рогом вони об'їдали приватну торгівлю і вважали за обов'язок не платити грошей.

Так, це було минуле і мандрівник кинувся геть від будинку. Він пробіг вулицю, щоб зупинитися на вулиці Гоголя, де несамовитий Марко сидів у секретарському кабінеті Міського Комітету під портретом небіжчика Федьки Фінкель-

штейна. Марко сидів, поклавши ноги на стіл і розмовляв з секретарями осередків. Під столом лежав лисий Капітон Капка і сердитим гарчанням зустрічав кожну незнайому людину. Марко викликав оргінстра розбійницьким свистом в чотири пальці і Капка зривався з-під столу, щоб кинутись оргінстрові на груди. На широкому підвіконні лежав заполіт-освітою Альошка, поет і ледацюга...

Так, це було минуле.

В будинкові Міського Комітету містився клуб РТС. З розчищених вікон другого поверху неслися хрипкі голоси тромбонів і веселий корнет-а-пістон глузував з мандрівника, коли він знову біг вулицею вгору до Губернаторського Дому, що як фортеця, огорожений білим муром, стоїть фасадом на Олександрівське Коло.

Тут починається оповідання про безпритульного Шевченка, де кожне слово правда і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Поїзд зупинився на станції. У вагоні, на підлозі, на клунках і кошиках, на лантухах з бебехами і збіжжям, на полицях і під нарами, на тормозах і між колесами, на залізному даху і на буферах щільно сиділи люди, тулились зомлілими спинами один до одного і алегоричні воші 1921 року теплим мостом людських тіл гуляли з одного кінця ешелону в другий, від червоного ліхтарика на останньому вагоні до чорної куртки машиніста на паровозі.

Поїзд зупинився на станції.

Мандрівник Шевченко залишив свою хвору матір у переповненому вагоні. Вона лежала на підлозі, поклавши голову на клунок. Руки її посиніли, і трудові жили випиналися на руках. Мати Шевченкова другий день мовчала й не розплющувала очей. Шевченко сидів коло неї на чиемусь теплому животі і інколи з несподіваних рухів вуст матері вгадував, що мати хоче пити. Але поїзд ішов не зупиняючись. У вагоні води не було і Шевченко нудився, сидячи коло матері. Теплий живіт під ним за два дні прохолонув, і коли поїзд зупинився на станції й Шевченко вийшов, щоб набрати води для матері, ясно стало, що він сидів на трупі.

Шевченко набрав води у бляшаного чайника, пройшовся пероном, де покотом лежали хорі й здорові подорожани, розшукав свого вагона, але матері в ньому вже не знайшов.

— Де ви діли мою матір? — крикнув Шевченко, звертаючись до нар, до полиць, до клунків, до бебехів і до рудового жовтолицього трупа, що лежав посеред вагону. Жовтолиций труп мовчав, мовчали клунки, полиці, нари та бебехи.

— Де ви діли мою матір? — заплакав Шевченко, поставивши чайника у ноги прохололому трупу рудовусого.

— Ваші мама вмерли. Вони були ще тепленькі, й їх забрав санчасть, може по ошибці, а може пощастить відкачати.

— Так, — сказало якесь зеленкувате обличчя у білій хустці що як важке яблуко звисло з горішньої полиці вагона й тупо подивилося на Шевченка. Шевченко помітив, що по зеленкуватому обличчі дійсно, як по яблукові, повзли два чорних червяка брів. Він нахилився, щоб узяти чайника, але чайника вже не було коло ніг трупа.

— Хто ж її забрав, мою матір?

Вагон мовчав і Шевченко вийшов з вагону.

— Санчасть. Їх забрав Санчасть, — крикнуло щось Шевченкові з вікна.

Шевченко пішов шукати людину з чудним ім'ям Санчасть, що забрала його матір.

Він блукав по станції і питав у червоноармійців, що пили чай в агітпункті, у селян, що лежали на пероні, у залізничників, що цокотіли довгими молотками об ресори вагонів:

— А хто тут, дядінко, Санчасть?

На нього дивилися, йому відповідали, йому не відповідали, і він зрозумів одне: Санчасть забрав його матір і не хоче віддати. І всі ці червоноармійці, селяни і залізничники — всі вони родичи і вірні слуги Санчасти, і вони ніколи не скажуть йому, де той Санчасть, що забрав його матір.

Ішла ніч. Вокзальна ніч, коли поїзди відійшли і на пероні лишилися живими трупами лежати слуги й родичі Санчасти, коли немає надії на поїзд і за семафорами, за лініями рейок горять смоляні бочки тьми, коли вохка жужелиця, вокзал, перон, і шпали важко дхнуть креозотом...

Ішла перша ніч безпритульного Шевченка, він хотів пити, але бляшаного чайника в нього теж не було. Може і його підхопив невідомий Санчасть.

Ранком, коли Шевченко прокинувся, клацаючи зубами, як вовк, від холоду й голоду, коли під сорочкою в нього зотділа остання надія знайти матір, до нього підійшли Ванько Вухо, Горючий, Кепка й Ломака, вони напоїли його гарячим чаєм з бляшаного чайника, вони дали йому борошняну цукерку і Шевченко не певен був, чи не ці хлопчакі вкрали у нього чайника і матір.

Разом з ними Шевченко вийшов з вокзалу і пройшов Панянку. Вони зупинилися в Білій Альтанці і звідси почалася нова дорога Шевченка, перший етап якої мав закінчення у колекторі, а потім у колонії молодих правопорушників.

Ішла зима, перша зима безпритульного Шевченка, зима жебрання і дрібних крадіжок, вистоювання під дверима відповідальних їдалень та агітпунктів, зима втеч від міліції, безпритульна зима 1921 року.

В невірних романах, у вигаданих натуралістичними авторами повістях безпритульні не бачуть по тижневі їжі, і мені соромно знову писати про те, що в грудні 1921 року Шевченко, сидячи в Білій Альтанці зі своїми товаришами,

не бачив уже тиждень шматка яшника, бо це так неймовірно, що ви не поймете віри цьому, як не поймете віри й тому, що саме на сьомий день їхнього голодування, коли вони сиділи коло вогнища і гуляли в очко на алегоричні воші 1921 року, на порозі Білої Альтанки стала постать у високій шапці, у романівському кошушкові й у високих валянках і сказала: — Здорові, хлопці!

Хлопці підвели голови від карт. Шевченко теж підвів голову, глянув на мерзлу бороду людини і злякано підвівся над вогнищем.

Шевченко здавалося, що невідомий Санчасть знайшов його у Білій Альтанці, зараз візьме за руку і поведе туди, звідки вже не повернулися ні його мати, ні бляшаний чайник.

— Посуньтеся, хлопці! — сказали валянки і хлопці мовчки посунулися, щоб дати валянкам місце коло вогнища.

Сухо потріскувало вогнище.

Ішла остання ніч безпритульного Шевченка.

Людина у валянках скинула торбу з плечей, розмотувала її і хлопці побачили в торбі чорну, наче ляковану, хлібину й четвертину в долоню товстого рожевого сала.

— Ні, це не Санчасть, — подумав Шевченко і прошепотів: — дядінка, як вас звати, дайте шматочок...

Людина у валянках різала сало великим складаним ножем на тоненькі шматочки. Кожний шматочок сала був рожевий і прозорий, як щойно народжене немовля. Людина різала сало і розкладала його на чорній буханці хліба. Хлопці стежили за руками людини, за рожевими шматочками сала, за ножем, що так точно одрізував ті шматочки, за буханкою хліба, що наче яблуня на весні вкривалася рожевим цвітом, запашними пелюстками найпринаднішої квітки голодних, — прозорим цвітом сала.

— Їжте, хлопці, — сказав романівський кожух, і хлопці, поховавши очі, один поперед одного кинули свої брудні, коростяві руки до сала. Ось воно вже захрумтіло на зубах, шкоринка хліба зволожилась голодною слиною, хлопці гризли шкоринку, а Шевченко, блаженно всміхаючись, думав:

— Ні, це не Санчасть.

Чоловік поклав сало і недоїдену буханку хліба у торбину. Він старанно замотував її знову і поклавши собі під голову, сказав:

— Ну, хлопці, я спатиму.

Хлопці мовчки погодилися.

Ішли останні години останньої безпритульної ночі Шевченкової. Він не міг ворухнутися, Шевченко не міг звести руки, не міг простягти ноги, — річ, що лежала на підлозі Білої Альтанки гіпнотизувала його! Блискуча, з білої кістки колодочка великого складаного ножика впала в око безпритуль-

ному Шевченкові і він, не сміючи ворухнутися, прошепотів синіми губами:

— Хлопці, гляньте...

Так сказавши, він підвів очі на хлопців і помітив, що й вони дивляться на той ніж, а ще помітив Шевченко, що думають вони не про теж таки, що й він думає.

Вони дивилися на костяну колодочку великого складаного ножа і думали: убити!

Так-так, убити цю невідому людину у високій шапці, у романівському кожусі, у високих валянках, що так несподівано, як в авантурному фільмі, яких вони ніколи не бачили, прийшла до них, нагодувала рожевим салом і чорним хлібом, що нагадували рожевий цвіт яблуні й чорну землю смаком своїм і запахом.

Так-так, убити її, бо вона несподівано може вийти з кадру, як в авантурному фільмі, яких вони ніколи не бачили, — і разом з нею чарівна торбина, й чудове сало й геніяльний чорний хліб, і те почуття гарячої ваги у шлункові, що залишилося по їжі.

— Убити! — кричали їхні очі.

— Яка блискуча колодочка, який чудовий ніж! — кричали очі безпритульного Шевченка в ту мить, коли руки Шевченка і руки його друзів рвонулися до ножа і ніж піднявся над руками в руках найстаршого і цей найстарший був не Шевченко.

Романівський кожух лежав горілиць коло вогнища і голова йому покоїлася на зачарованому клункові.

Найстарший не був спеціаліст, він заніс ножа і з ножем упав на груди людині, під головами якої лежав хліб і сало. І трапилось. Хто крикнув. Шевченко, чи зарізана людина, чи всі закричали в ту мить, коли Шевченко й романівський кожух викотилися з Білої Альтанки й покотилися згори, через снігові замети, обдираючи собі обличчя в кушах, що поросли схил до Панянки. На Панянці перший підвівся романівський полушубок і кинувся бігти униз до станції. За ним біг Шевченко й кричав, чи може так здавалося, чи може то було бажання, що надавало сили одмерзлим коростявим ногам Шевченка, невимовлене бажання: віддай ножа!

Так закінчилася остання ніч безпритульного Шевченка.

Ішов ранок, рожевий, як шматочки сала, лежав він на почорнілому снігу і чорний був сніг, і чорними від бруду вуркаганських вогнищ були руки й ноги і обличчя безпритульного Шевченка, коли вели його до району.

Тут закінчується перша половина оповідання про безпритульного Шевченка, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Мандрівник біг вулицею вгору до Губернаторського дому, і спогади наздогнали його, спогади випереджали його і ось

вже вони стояли перед ним в образі великого будинку, де кожна стіна, і кожне вікно, і кожний цвях були ланкою дивовижних спогадів, що можуть викликати сумнів і недовір'я, але реальніші за найщирішу правду.

Мандрівник читав вивіску Трудової Школи над входом до будинку, де він зустрівся з безпритульним Шевченком. Мандрівник хотів зайти до будинку, але двері були замкнені, і він сів на східцях там, де десять років тому він сидів, поклавши на коліна японську рушницю з виламанною закривкою і розстроєним прикладом, — сидів і вартував свою молодість, свої 13 років і місяці, прожиті у ванній кімнаті Губернаторського Дому на дні блискучої кахляної ванни, куди він вкладав набитого соломою і мишачими гніздами матраца, щоб спати під загрозою втонути у несподіваній хвилі гарячої води, що могла ринути у ванну з високої колонки, бо тисяча мандрівників ходили у ванну до рожевого пісуара й їм смішно було дивитися, як мандрівник спить у тій самій ванні, де вдень вони мили свої коростяві тіла і справляли природні справи.

Але мандрівника не обпарили окропом і він дожив до того дня, коли дух його так високо піднесло вгору, і так жахливо кинуло униз, у ту ванну, де замість нього гарячий окріп обпарив жовту спину Левка Заволоки.

До міста приїхав лектор, один з того мільярду красномовних лекторів, що їздили по містах республіки з населенням у 150 мільйонів. Темою його блискучих лекцій, що хвилювали серця набитої вщерть аудиторії музичної школи, був легендарний Христос і питання про те, чи справді ж він був легендарний.

Дванадцятро мандрівників, що спали в одній кімнаті і тринадцятий мандрівник з ванної пішли слухати лектора, бо й їх хвилювало питання, чи справді ж був Христос легендарний.

Тринадцятро сиділи в партері, і запах вільктисонової масти від них розносився по партеру, зносився до катедри й вище — до обличчя лектора. Лектор жмурился, в нього боліла голова від того, що він уже тисячу перший раз повторював збиті фрази і нескінченні періоди своєї лекції, сам уже не вірячи в правдивість своїх аргументів, — і від того, що заля катастрофічно сповнювалася густим запахом вільктисонової масти, глевкого яшника, голодним запахом неперейденого, мітичного року перших непівських контрастів.

Мандрівники слухали лектора і тринадцятому з ванної кімнати жовті кола стояли в очах, йому ставало млосно, він не чув лекції, йому хотілося вийти подихати свіжим повітрям, спожити неунормовану порцію цього розкішного продукту, що його навіть, у них, у Губернаторському Домі, не розкрали завгосп кухар та куховарки, і що потрапляв безпосередньо

від продуцента до споживача. Правда, мандрівник хотів би чого їстивнішого, пожиточнішого, але жовті кола стояли йому в очах і він заточуючись вийшов з аудиторії.

Він ішов пустельними вулицями чужого міста, ні собака не зустрічався йому, ні міліціонери не зупиняли його, він хитався від будинків до дерев, що росли край тротуару, він ледве доплентався до Губернаторського Дому, й пройшов повз тринадцятилітнього вартового, що сидів на ганку, держачи на колінах іржаву японську гвинтівку з розтрощеним прикладом і загубленою закривкою.

Мандрівник зайшов до кімнати дванадцятьох, де в кутку лежав його матрац, щоб узяти матрац і піти до кахляної ванни. Але він не міг вийти з кімнати. Який чудовий теплий дух гуляв у ній. Він нагадував про те, що десь за стінами цієї кімнати, за мурами Губернаторського Дому, за останньою межею цього міста, за незчисленими межами міст і років єсть кімната, де ввечорі від полумиска на столі піднімається тепла пара і теплий дух печеної картоплі і житнього хліба.

Мандрівник не міг вийти з кімнати. Він ковтав благодійні пахощі і намагався з заплученими очима й тремтячим серцем вгадати: звідки ж це?

Нічого! Нічого не виходило. Треба було шукати руками, треба було обережно odkривати сундучки, перегортати ковдри на ліжках, заглядати під матраци, щоб на ліжкові Луки Скрипчука знайти чотирі пригорілих картоплини і шматочок посипаного цукром чорного хліба.

Вчинки його були як куля, якої не спинити, поки вона не впаде, згубивши свою силу, і голод був тією рушницею, з якої летіла куля його першого злочину.

Мандрівник з'їв чотирі картоплини з пригорілим лушпинням, понаднормову пайку свого товариша Луки Скрипчука, що дійсно таки сьогодні чергував на кухні і дійсно таки мав право на понаднормову пайку. Мандрівник не забув також про шматок хліба з цукром, обережно загорнений у шматок газети. Він поправив ковдру на ліжкові Луки Скрипчука, вийшов з кімнати, напився води в коридорі і з веселим серцем, легкою ходою подався дослухувати шостигодинну лекцію заїжджого лектора на тему: чи був легендарний Христос.

Левко Заволока теж сидів з мандрівниками в аудиторії Музичної Школи і йому перед очима теж стояли жовті кола й він теж вийшов з аудиторії і пройшов повз тринадцятирічного вартового на ганку Губернаторського Дому. Він упав на своє ліжко в кутку коло вікна і заснув, проклинаючи голодний чотирнадцятий рік свого життя.

Лекція скінчилася.

Дванадцятєро, а серед них мандрівник з ванної повернули додому.

Левко Заволока тривожно спав у кутку. Лука Скрипчук упевнено підшов до свого ліжка, щоб підняти ковдру й під ковдрою не знайти своєї картоплі й хліба, своєї понаднормової пайки, заробленої добою чергування на кухні.

Мандрівник зблід. Він не подумав, що обличчя Луки Скрипчука зможе так змінитися, він не знав, що Лука Скрипчук може так жорстоко лаятися.

— Це він, — ткнув пальцем на Левка Заволоку Лука Скрипчук.

Усі погодилися,

Левко Заволока тривожно спав на ліжкові. Ніхто, як він, не міг з'їсти Лучиною пайки. Всі були на лекції. Він був дома. Всі погодилися на тому, що Лучину пайку з'їв Левко. Мандрівникові не можна було вибирати і він погодився також. Тоді всі посідали на ліжка, а мандрівник сів на свого матраца, що лежав у кутку, згорнений і накритий подраною казенною ковдрою.

Лука Скрипчук шукав паперу. Він швидко знайшов його. Це була газета, і на ній ще лежали крихти хліба і прилип цукор, той цукор, і крихти того хліба, що їх з'їв мандрівник.

Лука Скрипчук скрутив газету і підійшов до ліжка Левка Заволоки. Левкова нога вибилася з-під ковдри і голодна слина цівочкою котилася йому з куточка вуст на брудну подушку. Лука встромив зібгану газету між великим і другим пальцем Левкової ноги і попросив сірника.

Серце мандрівника закалатало. Він підвівся з матраца й хотів уже сказати:

— Луко, це не він, Левко Заволока, а я поживився твоєю пайкою... Прости мене, Луко!

Але мандрівник не сказав цього. Він відчув, як увесь він вкривається холодним потом сорому й жаху. Йому затремтіли руки й він квапливо сховав їх у кишеню. В кишені заторохтіли сірники. Лука Скрипчук глянув на мандрівника. Мандрівник витяг з кишені пуделко сірників і подав Луці Скрипчукові.

Всі мовчали.

Лука запалив газету.

Разом з газетою горіли крихти хліба й крихти цукру.

Горів перший злочин і перше каяття мандрівника.

Газета горіла.

Обличчя Левка Заволоки тривожно грало. Він снів пожежею, небезпекою і порятунком, і раптом Левко Заволока скочив з ліжка і крикнув: пожежа! Він кинувся з кімнати, пробіг коридор і впав у кахляну ванну. За ним біг Лука з товаришами, за ними летів мандрівник, щоб побачити, як Лука Скрипчук одкручував кранта колонки і...

Мандрівник підвівся з ганку.

Так. Це було минуле.

Він обійшов Губернаторський Дім довкола; він мацав руками облуплені мури будинку, дивився на зелене гілля каштанів та акацій, що росли за муром, він хотів зірвати гілочку, але мури були високі, а гілля акацій та каштанів ще вище за мурами. Мандрівник став у ніші, притулювся до муру, і знову закалатало йому серце, наче він груди до грудей стояв з ми- нулим і кожний камінь муру був як камінь його минулого, як сторінка тієї книги, де записано його повість і повість про безпритульного Шевченка, другу частину й кінець якої настав час розказати.

Тут починається друга частина оповідання про безпри- тульних, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів став правдою.

Жінка прийшла до завгоспа Губернаторського Дому й сказала:

— Прийміть на роботу.

Вона не просила і не хникала. В її словах було стільки певності того, що її неодмінно приймуть на роботу, що зав- госп, котрий щодня відмовляв десяткам жінок і чоловіків, на цей раз роботу дати погодився. І тут не було жодної сторон- ньої причини. Жінка була не молода. На обличчя їй лягли роки. Але завгоспчастиною не міг відмовити їй, бо шлях жінки був шляхом кулі, якої не можна спинити без смертельного ризику.

Жінка прала білизну безпритульних мандрівників, купала коростявих, змивала з їх жовтих тіл шари вільктисонової масти і пильно вдивлялася в обличчя хлопців, що покірно підстав- ляли свої худорляві спини під струмінь теплої води. Руки жінки були вмілі. Вона працювала не вперше на такій роботі.

Так. Вона приходила до завгоспів численних дитячих уста- нов міста і кожному з них казала: прийміть на роботу. І кож- ний приймав її, бо незаперечність наказу була в її голосі. Жінка обмивала дітей, пильно обдивлялася хлопців і за якийсь час знову стояла в канцелярії іншого завгоспа, щоб знову просити роботи. Якась невідома сила гнала її з дитбудинків до колектора, з колектора до колонії молодих правопоруш- ників, а звідтам знову починався її марш в замкненому колі дитячих виховних установ.

З настирливістю, що здавалася роковою, вдивлялася вона в обличчя хлопчаків, що проходили крізь її руки. Впертість її була, як впертість шукача золота, що промиває тони мерз- лого нарінку, щоб знайти грам щирого золота. І як піщинки крізь решето проходили крізь її свідомість обличчя обмитих чужих дітей, а вона все шукала.

Шевченко щасливо перекочував з колонії молодих право- порушників до Губернаторського Дому й одразу ж потрапив до ізолятора. Це було вперше. Вночі прийшов незнайомий бородань в окулярах, одкидаючи ковдри на ліжках безпри-

тульних мандрівників. Черга дійшла до Шевченка. Бородань щось записав у книжечку й сказав білим халатам, що стояли коло дверей:

— В санчасть.

Шевченкові похололо серце і гулко забилося. Це ж той Санчасть, що забрав його матір, той Санчасть, цупкі й невідомі руки якого вхопили його бляшаного чайника в той день, коли він вийшов з вагону напитися й набрати води для своєї хорої матері.

Шевченко заплакав. Санітари повели його до Санчасти.

В ізоляторі Шевченка обмазали з ніг до голови вільктисо-новою мастю. Він одразу ж спротивив самому собі, тіло його гідко блищало, запах вільктисонової масти задурював голову, але коли йому дали понаднормову пайку пшоняної каші та яшного хліба, він затиснув у брудний кулак той злидений шматок яшника й брудними пальцями просто з бляшаної тарілки тягав грудочки сухої каші, набивав ними рота і йому вже не нудило від запаху вільктисонової масти, хоч *зовнішне* він сприймав, як *внутрішнє*.

Ранок Шевченка почався з того, що Санчасть подивився йому на язика і сказав до санітарів:

— Скупати.

Жінка у ванній кімнаті, де вночі спав мандрівник, прийняла його в свої руки, роздягла й допомогла влізти у глибоку ванну.

Заощаджували окріп. Його не наливали до ванни, а просто з душа лили на хворих. Шевченко зажмурих очі, жінка намілювала йому голову, шкребла ніжними пальцями у волосі, грубою рукавицею розтирала шкіру на спині й на грудях.

Шевченко, закривши очі почував, що він відроджується, що з струмками брудної води, що збігає його худорлявим тілом, збігає з нього увесь бруд його першого злочину. Саме в цю хвилину до Шевченкового серця закралося незнайоме дивне почуття першого каяття. Хоч не він був винний. Він тільки хотів мати блискучого складаного ножа з білою косяною колодочкою. І це тому він гнався за людиною у романівському кожусі униз Панянкою до станції, бо людина несла глибоко всаджений у груди складаний ніж.

— Тарасику! — почув він над собою голос і побоявся розплющити очі, бо мило стікало йому з голови.

— Тарасику! Як же довго шукала я тебе...

— Мамо! Змийте мені мило, — сказав Шевченко, — бо я не розплющу очей... Ви ж померли.

Жінка змивала мило з голови Шевченка, але він розплющив очі і жінка побачила, що її малолітній син плаче. Він був правий. Треба було змити мило, щоб сльози були не підробні, і жінка теж заплакала.

Тут закінчується друга частина оповідання про безпритульного Шевченка, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Оповідання, що починалося з Санчасті вузлової станції закінчилося в Санчасті Губернаторського Дому і всі герої дістали свою пайку винагороди за незчисленні поневіряння, як це й мусить бути у пристойних оповіданнях. Лише один герой не зміг її дістати, бо герой зник безповоротно ще в першу зустріч.

Це був бляшаний чайник, і чайника не було, і він не зміг дістати своєї пайки заслуженої винагороди. З радощів його можна було б віддати — полагодити старому бляшаннику з Сінного Базару. Бляшанник приладнав би нове денце й поправив би носика, але чайник так і залишився в зажерливих руках невідомого Санчасті, і як прикро, що його немає...

Мандрівник вийшов з ніші, пройшов Круглий Сквер, де в центрі стоїть пам'ятник Великого Бойовища, і вийшов на знайому вулицю. На знайомій вулиці він побачив їдальню Церобкоопу, вже був час вечеряти, але й тут була ланка його спогадів і він не зайшов до їдальні. Він зупинився коло дверей.

Тут була їдальня Військово-Споживчого Товариства й вони, бригада столярів з Губернаторського Дому приходили сюди лагодити поламані столи та ослони. Вони лагодили ослони і їм давали за це обідати, вони ламали столи і другого дня їх знову викликали на роботу. Вони лагодили столи, обідали і ламали ослони.

Мандрівник не зайшов до їдальні Церобкоопу. За дверима їдальні в напівтемних кутках жило його минуле. Так, воно було скрізь і не можна було сховатися. Минуле йшло за ним, і, як тінь, воно йшло попереду нього, коли сонце спогадів вдаряло йому в спину.

Мандрівник біг вулицею, звертав за ріг, але тінь спогадів випереджала його, він не міг сховатися, не знав, куди сховатися.

Так, це було минуле, і за ним не видно було нічого, а кожна вулиця, кожний будинок, кожний камінь кожного будинку, що жили тепер новим життям, до дивного не схожим на життя тих далеких років, кричали до мандрівника.

— Дивись на нас! Треба бачити вас! Ти забуваєш про нас.

Будинок райкому комсомолу, клуб залізничників, недобудовані стіни полікліники, сорок три паровози, що їх поза пляном випустили ударні бригади паровозоремонтного заводу, п'ятнадцять тисяч студентів, що вчилися у вишах міста, робітниця Нової Кутузівки, всі вони йшли за мандрівником вулицями міста і всі говорили одне:

— Треба бачити нас! Треба говорити про нас! Чи ти не знаєш, що Шевченко актор в одному з найбільших українських театрів, що Левко Заволока — заввентиляцією на шахті в районі

Чистякова, що Лука Скрипчук працює на заводі, а несамовитий Марко — начнавчального цеху на одному з велетнів Харкова. Треба забути про минуле!

Так, це було сьогоднішнім днем міста і сьогоднішній день міста виростав у цехах паровозо-ремонтного заводу, у просторих залах Кутузівки, на ланках Комуни Благаєва.

— Треба знову сідати в поїзд, — вирішив мандрівник і пішов на вокзал.

Він понишпорив в урні для сміття, щоб знайти свого квитка, але з його квитка скористався хтось інший, і йому не лишилося нічого робити, як брати нового квитка за готівку.

— Не можна подорожувати в минуле без ризику, — зробив з цього висновок мандрівник сідаючи до вагона.

Паровоз свиснув і поїзд зрушив з місця, закрививши буферами й ресорами.

Мандрівник глянув у вікно — шлях Республіки пролітав перед його очима як телеграфні стовпи й кущі залізничних насаджень.

Але Республіка летіла вперед.

Травень 1930
Квітень 1931
Жовтень 1932
Харків

карл лібкнехт

п е в н і с т ь *

Хоч нас вони зламають —
Вони нас не зогнуть —
Ще заки день сконає,
Ми вже пругкі як прут.

Із тисячі поразок
Встаємо знов і знов.
Ще дужче кожним разом,
Дружніше ніж давно.

Хоч полумінь залушать,
То іскра не згаса,
За ніч ізнов пожежа
Вогнем б'є в небеса.

І хоч мета і зблідне,
Часом зника вгорі,
Настане день побідний,
Ми віримо зорі.

Сучасність хай зрадлива,
Прийдешне вірне нам.
Надія, як олива,
Пірне і встане з дна.

Повстане все з нічого, —
Для них це буде враз, —
Помимо влади й бога,
Смішна їх міць для нас,

Вони вже згинуть швидко,
Як з піни бризків рій,
З імлі встає вже чітко
Країна наших мрій.

Нема на всій планеті
Того, щоб нас зламать:
Ні рани, ні багнети,
Ні чорт, ані тюрма!

З німецьк. переклав
Василь Атаманюк

* Редакція сподівається по змозі докладніше ознайомити своїх читачів з зразками німецької поезії XX століття, що, до речі, мають вийти з друку окремим накладом за редакцією М. Йогансена і Г. Петнікова у В-ві ЛІМ. У цьому числі подаємо вірш забитого фашистами вождя німецького пролетаріату — Карла Лібкнехта, останній вірш, написаний у в'язниці; один вірш „раннього“, тепер широко відомого у нас, — поета Йоганеса Бехера і вірш здається, зовсім невідомого у нас поета Ліхтенштайна.

Йоганес Бехер

Б е р л і н

Берлін: кризь гори илеч твоїх я грізно прогремів!
Розтовк твоїх споруд цементний апарат.
... обвішано нас слиззю рос твоїх одвічних вулиць...
Потатуйовані полискують там дзиги площ.
Берлін, Берлін! Ти—город, повен грому дня, але од роду
Не розчахнеш такий знецвілий небозвід грудей.
І навіть ластівки тобі в ногах пасуться.
І грози подихом одининним креслять вітруги.
О, горо, ти приспіш ходу, як демон-побратим.
Берлін, твій райський струм жере твої заплутані фортеці.
Канали ж залишаючи мені. О, дворища в турботах цвирготливі!
Так хащі цалєм виросують заводів димарі.
О, привид мрій над лиском шитої злидоти!
Берлін, ти—шкарлятиною погугляний гарбуз—у невід небо б'єшся.
Де чоловік—мураш дирчить у наглім царстві еластичних коридорів.
коли ж, народе, ти з дичавої пустелі розсвітнеш вгору днем!?
(... Діяння ти, од духу зроджене...)
Народ: ти — сила, що од неї твій поет горить.
Народ: ти — видертий зневолено у мук землі.
Народ: тебе потовчено заповненого у кашу в ступі.
... Срахіття—небозвід в шоломах чолами бrenить...
Агей: і тіло брата вутлого для тебе лан і лігво!
І навіть жєнщини прикрашують у скальни свій барліг!!
(Ти — бомбами розшматаний і барбаром приліг).
Народ ти! мій народ: — і кров твою нехай розлято:
Рубці катів збіжать тобі з обличчя.
Во буде: — із Голгот у саяві вдарить клич
! Ви, м'язи, зціптеся!
Колише трус твоє вже небо.
Провалля зір: — у лискові найраньшого щєрбиння.
Рибоставні ґрунти запалайте.
Задзвеніть, о, скопів'я проміння!!!

З німецької перекл. Ю. Шпол

Л І Х Т Е Н Ш Т А Й Н Д О Щ О В А Н І Ч

День сьез. І небо, як сопуха.
Дрібні скалки крихкого світла скрізь
Звисають, одкриваючи, мов перли стухлі,
Там трохи вулиці, там пару криш.

Протухло все і все уже пожерте
Туманом чорним, що, немов стіна,
Спадає вниз розсипчасто. І вперто
Дощить сміттям брудна гущавина.

Здається, вся зачумлена темнота
Хитається й що-мить от-от впаде.
Немов нечувана затоплена в болото
Рослина та: — авто пливе бліде.

Плазують потайки зашмагані лахудри
Із тіней мокрих — ці сухітні жаби.
Ось крадеться одна. Там зойкнув привид схудлий.
І смертним боем б'є все дощ іржавий.

А ти бредеш у мандрах крізь пустелі.
Твій одяг важко звис. Прокис твій черевик.
Жадоба й крик весь безум в очі вперли.
І це тебе жене. І спокій в муках зник.

А чи не з'явиться в свічаді хлявих блисків
Сам чорт у образі нахабної свині.
А чи не станеться таке вже щось чортівське,
Немов псьоглавець сам привидівся у сні.

З німецької переклав Ю. Шпол